

„Nem akarja a pénzét itt költeni,
egyre csak Itáliába küldeti!”
Az egri püspökség helyzete
1498 és 1520 között*

KRISTÓF ILONA

Abstract. “He Doesn’t Want to Spend His Money Here; He Keeps Sending It to Italy!”

The Situation of the Diocese of Eger between 1498 and 1520. On the basis of letters and account-book data produced in Hungary between 1498 and 1520 and dispatched to Ferrara, this study seeks to survey and interpret the operation of the episcopal court of Eger and its role within the network of benefices held by Ippolito d’Este, bishop of Eger and cardinal. It can be established that the main characteristics of princely diplomacy in this period also applied to the patterns of communication maintained by the episcopal court of Eger. From the 1510s onwards, mounting economic pressure from both the Hungarian and the Ferrarese side confronted the diocese of Eger with increasingly severe challenges. As a consequence, the Eger court came under ever tighter control and in practice came to serve almost exclusively the bishop’s Italian interests.

Keywords: Diocese of Eger, account book, diplomatic letter, governor, court steward, auditor, information flow

* Készült a PPKE-BTK-KUT-23-5 számú projekt keretében, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar által nyújtott támogatással és finanszírozással.

A címben szereplő idézet Taddeo Lardi 1504. június 26-án kelt levelében szerepel. Vestigia 1646; MNL OL DF 294716. A tanulmányban a Vestigia Kutatócsoport által adatbázisba rendezett és a Magyar Nemzeti Levéltár nyilvántartó rendszerébe importált dokumentumokra a Vestigia azonosítóval és a DF-sorozat számaival is fogok hivatkozni. A fenti adatbázisokba még be nem került olaszországi forrásokra az eredeti levéltári jelzetükkel hivatkozom.

A Vestigia Kutatócsoport több mint egy évtizedes forrásfeltáró munkájának köszönhetően nem pusztán jelentősen bővült a Magyar Nemzeti Levéltár Mohács előtti gyűjteményének Diplomatikai Fényképtára, hanem olyan források is kutathatóvá váltak, amelyek merőben más jellegű adatokkal szolgálnak, mint a Magyarországon megőrzött dokumentumok.¹ Így például Estei Hippolit (Ippolito I d'Este)² több mint három évtizedes magyarországi egyházi javadalomviseléséhez kapcsolódva olyan mennyiségben és tartalmában jelentős levélmennyiség maradt fenn, amely esetenként jelentősen módosítja tudásunkat a Mohács előtti Magyarországról. Az alábbiakban az Estei Hippolit egri és ferrarai udvara közötti kapcsolattartást vizsgálom abban a reményben, hogy ezáltal az egri udvar működésére vonatkozó részletesebb megállapítások is lehetővé válnak. A bíboros, esztergomi érsek, majd egri püspök hosszabb-rövidebb ideig Magyarországon tartózkodó udvaroncai, megbízottjai rendszeresen beszámoltak uruknak a hazai ügyekről – ezek a dokumentumok teszik ki a Magyarországról küldött levelek nagy többségét.

A Modenai Állami Levéltárban őrzött magyar vonatkozású levelek nagyobb része Magyarországon keletkezett, az itteni ügyekről számol be. A bennünket érdeklő forrásanyag jelentős részét kitevő 15–16. századi leveleket a modern – 19. században felállított – levéltári struktúrában kétféle módon rendezték, vagy az író személye és a keletkezés helye alapján, vagy pedig a címzetthez rendelték egy-egy nagyobb levéltári egységet, és ezen belül csoportosították a szerzőket.³ Mindez azt a kissé félrevezető látszatot kelti, hogy bár a premodern államok esetében még nem beszélhetünk intézményesült, szakszerűségeen alapuló hivatalokról, így diplomáciáról sem a 15–16. század első felében,⁴ de az azonos földrajzi provenienciájú levelek szerzői a 19. századi kategóriáknak megfelelően egységesen az „ambasciatori”, azaz követek elnevezéssel szerepelnek a levéltári katalógusokban. Így jöttek létre a kissé félrevezető elnevezésű levéltári állagok a keltezés alapjául szolgáló államok és a levélírók „ambasciatori” kategorizálásának kombinációjából.⁵ Noha a levelek tanulmányozásával egyértelműen kiderül, hogy az egy-egy levéltári egységbe sorolt személyek közül többen mindenféle hivatalos megbízatás, feladat nélkül küldték a beszámolóikat, amelyek időnként diplomáciai jellegű jelentéseket is tartalmaztak, de valójában nem diplomáciai természetű feladatai voltak a levélíróknak. További nehézséget okoz, hogy ez a rendezési elv az egyes személyek pályáját feldarabolja. Az udvaronclétből származó változatos

¹ A Vestigia Kutatócsoportról bővebben: <https://btk.ppke.hu/vestigia-kutato-csoport-vestigia-2> – utolsó letöltés: 2025. augusztus 31.

² Estei I. Hippolit (1479–1520), esztergomi érsek, egri püspök, bíboros.

³ Ognibene 1903: 10–11.

⁴ Lakatos 2019: 593–595; Fletcher 2015: 38–45.

⁵ Például: https://asmo.cultura.gov.it/fileadmin/risorse/strumenti_di_corredo/ASE_Cancelleria_ambasciatori_ungheria.pdf – utolsó letöltés: 2025. augusztus 31.

tevékenységüket időben és térben is nehéz követni, hiszen a modern kori levéltári rendezési elveket követve, különböző levéltári egységekben bukkannak fel ugyanahhoz a személyhez köthető dokumentumok. Ebből következik, hogy a dedikáltan magyar anyagot tartalmazó levéltári egységek valójában a magyar vonatkozású anyagnak csak egy részét őrzik. Túllépve az egységesen követnek, ágensnek tekintett személyek kategorizálásán, az egyes személyek pályájának követése Hippolit udvartartásának rétegzettségébe, az udvaroncok, tisztségviselők egymás közötti viszonyaiba enged bepillantást. Az egyes személyek karrierjének vagy egyes ügyeknek a követésén túl a hercegi család egyes tagjaihoz rendelt fondok is nagyon változatos iratanyagot ölelnek fel. Jelentős részük levelezés, amelyet a családtagok folytattak egymással, egyéb fontosnak tartott jogbiztosító iratok, szerződések között itt találhatók a Ferrarából Magyarországra küldött levelek összegyűjtött tartalmi kivonatai is. Mellettük az eredendően nem magyar vonatkozású számadáskönyvek is esetenként fontos magyar vonatkozású adatokkal szolgálhatnak.

A kutatás korlátairól szólva meg kell még említeni, hogy az Esték ferrarai levéltára többször szenvedett komoly tűzkárokat. 1509. június 21-én, 1532. december 30-án, 1536. szeptember 13-án és 1553 októberében is tűz ütött ki, felbecsülhetetlen mennyiségű és értékű dokumentumot elpusztítva. Többek között az ismert polihisztor, asztrológus, történetíró Pellegrino Prisciani,⁶ a költő Ludovico Ariosto⁷ és a humanista Mario Equicola⁸ levelezése is ezen okból hiányos. Napjainkban pedig az égett szélű, vízfoltos levelek őrzik a pusztulás nyomait.⁹

A források

Mivel a periféria és a központ közötti kommunikációt kívánom vizsgálni, jelen tanulmány alapját a Modenai Állami Levéltár (ASMo) Este Magánlevéltár (ASE) Külügyi Kancellária (C), Követek – azaz nem fejedelmi rangú levelezők – (Carteggio Ambasciatori) Magyarország (Ungheria) 3-4. csomója (busta) képezi. A Magyarországról Ferrarába érkezett levelek eme két csomója a 15–16. század fordulójára datálható. Ebből adódóan a levelek címzettje elsősorban, de nem kizárólagosan Estei Hippolit, aki a megadott időkeretben az egri püspöki pozíciót is betöltötte számos más itáliai javadalom mellett. Fennmaradt továbbá néhány, magyar ügyeket tárgyaló követutasítás másolata, tartalmi kivonata, több egyéb fondban is fellelhetők még magyar vonatkozású levelek, amelyek feldolgozása folyamatos. Továbbá a szorosan az információáramláshoz köthető gazdasági

⁶ Donattini 2016.

⁷ Catalano 1930; Sapengo 1962.

⁸ Santoro 1906; Kolsky 1991.

⁹ Ognibene 1903: 8.

jellegű forrásadatok sem hagyhatók figyelmen kívül. A vizsgálat alapját képező levelek nagyon változatos terjedelemben, változatos nyelvi igényességgel, a 16. század elejére jellemző olasz köznyelven íródtak. Fontos leszögeznünk, hogy praktikus rendeltetésük folytán el kell különítenünk ezeket az irodalmi igényű humanista levelektől.

Az olasz szakirodalomban hosszú 15. századként emlegetett időszak – a 14. század közepétől a 16. sz. elejéig – a diplomáciatörténet igen képlékeny szakasza. Ezekben az évtizedekben a reneszánsz Itáliában a diplomácia gyakorlata jelentősen átalakulóban volt. A politikai viszonyok komplexebbé válása és az itáliai államok közötti állandó rivalizálás szükségessé tette a tartósabb és rendszeresebb diplomáciai kapcsolatok kiépítését.¹⁰ Az itáliai háborúk évtizedeiben az olyan kis területű, szárazföldi államoknak, mint Ferrara vagy Mantova, a túlélésüket biztosította a jólétesültség. A középkorban a diplomáciai küldetések gyakran alkalmi jellegűek voltak, meghatározott célokkal és korlátozott időtartammal bírtak.¹¹ A követek szűk megbízatással rendelkeztek, és feladataik leginkább a konkrét tárgyalásokra vagy üzenetek átadására korlátozódtak.¹² A 16. század fordulójára még nem kizárólagosan az állandó (rezidens) modell jellemezte Mantova és Ferrara diplomáciáját, hanem az udvarok rugalmasan alkalmazkodtak az aktuális helyzethez.¹³ A politikai, katonai kihívásokra reflektálva a 16. század elejétől kezdett elterjedni a rezidens követek intézménye, akik már nem csupán ideiglenes megbízatással érkeztek, hanem hosszabb távon képviselték államukat egy idegen udvarban, de mellettük párhuzamosan az ad hoc követségek és egyéb személyek is szolgáltak hírekkel.¹⁴ Az itáliai államok belső ügyein túl Európa-szerte az oszmán előretörés fenyegetése is hasonló kapcsolattartási igényeket támasztott.¹⁵ A követek feladatai immár nem korlátozódtak csupán a tárgyalásra; az információgyűjtés, az általuk képviselt állam érdekeinek védelme és a kapcsolatok ápolása is a feladataik közé tartozott.

Megfigyelhető volt a rezidens és az eseti követek egyidejű jelenléte, az „állandó” nagyköveti hálózat kiépülésének hullámszó folyamata alkalmazkodást igényelt az udvarok részéről. Ezekben az esetekben a személyes vagy dinasztikus kapcsolatok kiegészítették vagy akár ki is válhatták a diplomáciai hálózatokat.¹⁶ Mantova és Ferrara urai viszonylag korlátozott autonómiájuk és államuk geopolitikai helyzete miatt nagymértékben kényszerültek arra, hogy különböző információs hálózatokra támaszkodjanak. Azaz külföldi kapcsolataikat jelentős mértékben alakította a napi

¹⁰ Covini – Figliuolo – Lazzarini – Senatore 2015:126; Lazzarini 2011: 112–113.

¹¹ Covini – Figliuolo – Lazzarini – Senatore 2015: 139.

¹² Covini – Figliuolo – Lazzarini – Senatore 2015: 114.

¹³ Cockram 2009: 157.

¹⁴ Cockram 2009: 21–23.

¹⁵ Lakatos 2019, 2020.

¹⁶ Cockram 2009: 157.

politika, az esetleges információszerzés. A továbbiakban azt vizsgálom, hogy ezt az átalakuló diplomáciai modellt miként alkalmazza Estei Hippolit magyarországi ügyeinek intézésében, akár a napi politikában, akár az információszerzésben vagy az egri püspökség kormányzásában.

Hippolit udvartartása

A kapcsolattartás részletes vizsgálata előtt érdemes röviden felidézni a 15. és 16. századi bíborosi udvarok jellemzőit. A 15. századi forrásokban a *corte* és a *familia* még egyaránt előfordult a bíborosi udvartartások leírására, a 16. századi traktátusokban azonban a *familia* kifejezést egyre inkább a bíborosi udvartartás állandó alkalmazottaira, a bíboros költségén élő és különféle kiváltságokkal rendelkező udvari elit tagjaira használják.¹⁷ Egy kardinális udvara természetesen hasonló volt egy világi fejedelem udvarához, azzal a különbséggel, hogy túlnyomórészt klerikusok alkották, és ők töltötték be a legfontosabb pozíciókat is.¹⁸ Az udvar hierarchiája a feladatok, a fizetések és a bíboroshoz fűződő kapcsolat alapján írható le. Az udvartartásban betöltött státusuk szerint az elit többnyire egyháziakból állt, akik a legfontosabb pozíciókat töltötték be, őket említik udvaroncokként: az udvartartás vezetője, az udvarmester (*maestro di casa*) és a különböző részlegek vezetői (ruhatár: *maestro di guardaroba/camera*, istálló: *maestro di stalla/degli scudieri*, szolgák: *maestro di servitori*). E csoport tagjai nemcsak fizetést kaptak, hanem azt a kiváltságot is, hogy az urukkal egy asztalnál étkezhettek, ezért illették őket a *continuus et commensalis* jelzővel. A 16. század közepére kizárólag ennek az elitnek a tagjait tekintik majd familiárisnak. Alattuk álltak az udvar ellátásáért, a beszerzésért, a konyháért és az udvar anyagi ügyeinek intézéséért felelős officiálisok, tisztségviselők (szakácsok, komornyikok, borbélyok, szabók stb.). Az udvaroncok és officiálisok egyaránt fizetést kaptak, és mindannyian a bíboros költségén étkeztek, de csak az udvari elit kapott helyet ura asztalánál, a többiek a személyzet étkezőjében étkeztek. A legalsóbb réteget a szolgák alkották, akik mindenféle fizikai munkát végeztek, és a fizetésük mellett a bíboros költségére szintén a személyzet étkezőjében étkeztek. Hollingsworth kutatásai szerint a zenészek, a futárok és a lovászok ettől eltérő bánásmódban részesültek, mivel a szerződésük szerint a fizetésükből maguknak kellett gondoskodniuk étkezésükről és szállásukról.¹⁹

A 16. század elején még nem volt általános a művészek alkalmazása egy udvar fényének az emelésére, de már ekkor Hippolit udvartartásába tartozott a 10-es évektől

¹⁷ Hollingsworth 2020: 261; Fragnito 2002.

¹⁸ Hollingsworth 2020: 275.

¹⁹ Hollingsworth 2020: 264.

haláláig az építész Biagio Rosetti, akinek a nevéhez fűződik Ferrara városának 15. század végi újratervezése, Hippolit rezidenciáinak átépítése,²⁰ és több művész is húzott állandó járandóságot, akik a udvari élethez képest meglehetősen önállóságot élveztek, például a palotán kívüli lakhellyel is rendelkeztek.²¹ A kardinálisok egyre növekvő pazarlásainak megfékezésére irányuló törekvés vezette a pápákat arra, hogy a 15. században többször is megpróbálták korlátozni az alkalmazható familiárisok számát, például 1497-ben VI. Sándor 80 főben határozta meg egy bíborosi udvartartás maximális létszámát, és előírta, hogy közülük 12-nek klerikusnak kell lennie.²² Azonban a szabályozási kísérletek ellenére a 15. és 16. század fordulójára a bíborosi *familiák* létszáma radikálisan megnőtt, átlagosan 150 főre.²³

Estei Hippolit Estei I. Herkules ferrarai herceg és Aragóniai Eleonóra ötödik gyermekeként (harmadik fiúként) látta meg a napvilágot 1479-ben. Születésétől fogva egyházi pályára szánták. Első javadalma 1485-ben a gavellói apátság adminisztratúrája volt, amelyet követett az esztergomi (1486–1497), majd a milánói (1497), a capuai érsekség (1502), az egri (1498), a ferrarai (1503), a modenai püspökség és számos apátság (Pomposa, Brescello, Felonica, [Miskolc]Tapolca stb.) javadalma. 1493-tól haláláig volt a Santa Lucia in Silice-templom bíborosa.²⁴ Szakirodalmi becslések szerint nagyobb bevételekkel rendelkezett, mint fivére, Alfonz herceg, és versengett is vele, hogy elegánsabb és kifinomultabb udvart tartson fenn nála, amelynek kozmopolita volta is elkülönítette fivére világi udvartartásától.²⁵ A 16. század elejétől Ferrara volt Hippolit fő központja, Magyarországon pedig egy sokkal szerényebb püspöki udvart tartott fenn állandó személyzettel, hasonlóképpen Milánóban, Pomposában és egyházi pályafutásának egyéb helyszínein is.²⁶ A különböző egyházi javadalmainak jövedelmezőségét figyelembe véve elsősorban anyagi megfontolások alapján állította fel helyi udvartartásait. Különösen fontos események alkalmával egyszerre akár több udvartartásának a szolgálatait is igénybe vette; például 1517 őszén Ferrarából Egerbe indult a ferrarai udvar tagjaival, de 1518 tavaszán, amikor immár Egerből utazott Krakkóba I. Jagelló Zsigmond és Bona Sforza esküvőjére, már nemcsak ferrarai kíséretét vitte magával, hanem a teljes egri káptalant és az egri püspöki bandériumot is, ezzel mintegy 400 embert mozgósítva. Az 1518. évi bácsi országgyűlésre is hasonló kísérettel érkezett.²⁷

²⁰ Marciano 1991; Ceccarelli – Marchesi – Sambin De Norcen 2019.

²¹ Hollingsworth 2020: 272.

²² Hollingsworth 2020: 262.

²³ Hollingsworth 2020: 265.

²⁴ Byatt 1993.

²⁵ Guerzoni 2013: 539.

²⁶ Guerzoni 2013: 540.

²⁷ Kristóf 2015, 2026a.

Általánosságban elmondható, hogy a fejedelmi udvarokban a személyes ismeretségek és kapcsolatok mellett a hűség és a tehetség is fontos szerepet játszott a familiárisok előretartásában.²⁸ Az egyház univerzalizmusa tovább nyitotta a kaput a becsvágyó klerikusok előtt, megalapozva a multietnikus, kozmopolita bíborosi udvartartások kialakulását. Az ambiciózus egyháziak karrierlehetőséget láttak egy-egy bíboros szolgálatában, és az uruk jóvoltából elnyert kisebb-nagyobb egyházi javadalmak növelték, kiegészítették fizetésüket, és vonzóvá tették a bíborosi *familiákat*.²⁹ Az általánosnak tekinthető trenddel szemben kutatásaim azonban csak egyirányú mobilitást mutattak ki Ferrara és Eger között: Hippolit olasz udvaroncai alkották Egerben a püspöki udvar vezető rétegét, de egyetlen magyar egyházi személy sem szolgált Ferrarában, közvetlenül a bíboros környezetében. Ennek okai között valószínűleg az Este-ház és a pápaság közötti rossz viszonyt kell keresnünk a 16. század első évtizedeiben, amely nem tette lehetővé a magyar egyháziak számára, hogy Este-familiárisként fussanak be ragyogó karriert Rómában.

Kimutatható továbbá, hogy mivel a bíborosi kollégium politikai hatalma a 15. században jelentősen erodálódott, a 16. század elejére ennek kompenzációjaként tekintettek a nagymértékű javadalomhalmozásra. Ez pedig a korábbi törekvésekkel ellentétben elősegítette a nagy bíborosi udvartartások létrejöttét; összhangban azzal az új szemlélettel, amely a bíboros házát a tanult és törekvő férfiak kikötőjének és menedékének tekintette. Mindezt a 16. század elejétől a pápaság azzal a céllal támogatta, hogy a bíborosi udvarok pompája egyben Róma imázsát is növelje;³⁰ hasonlóképpen a kardinálisok nagyszabású utazásai is ezt a célt szolgálták. A fizetési jegyzékek alapján 1517-ben Hippolit udvarának létszáma Ferrarában körülbelül 120 főre becsülhető, és ha hozzáadjuk a más helyszíneken élő udvartartások tagjait, akkor a teljes létszám 300 és 400 fő közé eshetett.³¹

Hippolit magyarországi udvartartására visszatérve kiemelendő, hogy el kell választani esztergomi érsekségének és egeri püspökségének periódusát. Gyerekként 1487 és 1495 között állandó jelleggel Magyarországon élt, ez volt az első számú központja, mind az esztergomi udvara, mind a Ferrarával való kapcsolattartás ennek megfelelően alakult. Kuffart Hajnalka kutatásaiból tudjuk, hogy 1487 után közel egy évtizeden keresztül az esztergomi érseki udvar mind létszámában, mind külsőségeiben, mind rétegzettségében megfelelt a kor egyházi méltóságainak udvaraival szemben támasztott elvárásoknak.³² Az Esztergomban szolgálatot teljesítőket gondosan válogatta ki a ferrarai hercegi és a magyar királyi pár.³³ Az sem volt kérdés, hogy az esztergomi

²⁸ Hollingsworth 2020: 271–272.

²⁹ Hollingsworth 2020: 275.

³⁰ Hollingsworth 2020: 266.

³¹ Guerzoni 2013: 541; Fragnito 2002: 50.

³² Kuffart 2018.

³³ Kuffart – Neumann 2021.

ügyek, bevételek Ferrarában kerültek jóváhagyásra. Ez az eljárás akkor vált egyre fontosabbá, amikor a 90-es években a politikából kiszoruló Beatrix királyné beköltözött unokaöccséhez Esztergomba, és megpróbálta átvenni az irányítást.³⁴ Herkules herceg azonban mindent megtett, hogy ne engedje ki kezéből a gyeplőt.³⁵ 1495 után az esztergomi érseki és az egri püspöki szék cseréje tűnt a legalkalmasabb megoldásnak mind az Esték, mind a magyar udvar, mind Bakóc Tamás számára, mivel az alku fontos eleme volt, hogy II. Ulászló király engedélyezte a fiatal bíboros számára a távolmaradást egri székhelyétől.³⁶ Amikor Hippolit végleg visszatért Ferrarába, kialakításra került az ottani saját udvartartása, ezzel párhuzamosan felnőtté vált, így képes lett ügyei intézésére is. A gyerekkorú érsek esztergomi udvara még értelemszerűen az apjának, Herkules hercegnek tartozott beszámolókkal. Azonban Hippolit egri püspöksége idején ez a metódus néhány év alatt gyökeresen átalakult.

A fentiek alapján Egerben egy jóval szerényebb méretű, nem reprezentatív célokat ellátó udvartartás stabilizálódott. A püspök távollétében az Egerben szolgálók értelemszerűen nem képezték le a fentebb vázolt teljes udvartartást. Közülük az egri kormányzók és az alkalmi megbízatással érkezők közül néhányan lehettek Hippolit által dotált és kiváltságolt klerikusok, akik az udvaroncok, familiárisok közé számíthattak. Az Egerben szolgáló itáliaiak többsége официális volt.³⁷ Elsősorban a távollévő püspök gazdasági és politikai érdekeit kellett képviselniük, és minél kisebb kiadások mellett egyre több bevételt várt el uruk Itáliában. Ennek a periódusnak a levelezése ezért sokban különbözik a korábbi esztergomi beszámolóktól. Az alábbiakban csakis a Hippolit egri püspökségének idejére eső levelezéssel kívánok foglalkozni.

Az egri udvartartás kialakítása

Értelemszerűen az egri és az esztergomi szék cseréjénél a magyarországi tapasztalattal rendelkező udvaroncok kaptak szerepet. Az átmeneti időszak könyveléséért Esztergomban az 1495 óta hivatalban lévő kormányzó-vikárius, Tommaso Amadei felelt.³⁸ Hippolit pedig korábbi kipróbált embereit, Donato Marinelli³⁹ korábbi kormányzót, akinek jelentős szerep jutott a csere diplomáciai előkészítésében, és Pietro

³⁴ Kuffart 2024a.

³⁵ Kuffart 2024a: 315. skk.

³⁶ Kristóf 2020; Kuffart 2024c.

³⁷ Guido Guerzoni állított össze egy adatbázist az Este-ház tagjainak udvarairól az 1457 és 1628 közötti években. Azonban mivel néhány számadáskönyvet vett csak figyelembe, adatai hiányosak. Hippolit udvartartását vizsgálva kizárólag a hagyatéki leltárát használta fel, így csak az 1520. évi adatok szerepelnek. Guerzoni é. n.

³⁸ Kuffart 2024c: 130. skk; Királyné Belcsák 2015.

³⁹ Domokos – Schrödl-Libárdi 2018.

Pincaro⁴⁰ számvevőt küldte Esztergomba 1498 tavaszán az átadás-átvétel lebonyolítására. 1498 áprilisában megtörtént az esztergomi, majd az egri vár átadása. Májusban lebonyolították az átadás-átvétel utolsó elemeit, melynek értelmében Bakóc esztergomi érsekként bérbe vette az egri püspökség jövedelmeit a béli apátsággal, valamint a pankotai és szatmári főesperességgel együtt.⁴¹ Az esztergomi udvarból továbbbszolgálókkal rövidesen sikerült stabilizálni Hippolit püspöki udvarát Egerben. Az ekkor kialakított rendszer változásait próbálom követni az alábbiakban.

Mivel a püspök nem tartózkodott székhelyén, az udvartartás a legszükségesebb személyekre redukálódott. A püspöki kormányzók (*gubernator*) igazgatták az egri udvart. Feladatkörükből adódóan ők tartották a rendszeres kapcsolatot Ferrarával. Ők voltak az információáramlás legfontosabb szereplői, hiszen a püspöki udvar gazdasági, személyi kérdései az ő kezükben futottak össze, ők feleltek a legfontosabb területért, a jövedelmek beszedéséért és Ferrarába juttatásáért. Emellett természetesen rendszeresen beszámoltak a magyar belpolitika eseményeiről, udvari pletykákról. Feladataik gyakran – hosszú időre is – elszólították őket Egerből, ezért az egri udvar igazgatásában egyre fontosabb szerepet töltöttek be az udvarbírók (*provisor de Agria*),⁴² akik az udvar állandó és alkalmi alkalmazottai ügyeinek intézésén túl (alkalmi és rendszeres kiadásai, a számukra történő beszerzések stb.) távollétében helyettesíthették a kormányzót is.

⁴⁰ Kuffart 2012, 2018.

⁴¹ Kristóf 2020: 70–72; Kuffart 2024c: 148–151; ASMo, CS, b. 387. 2037.VII/4.

⁴² Vajai László kanonok, *provisor* (1498–1499), Raguzai István *provisor* 1500–1509, Szóláti Balázs *viceprovisor* (1500–1501), *provisor* (1501–1508). Kristóf 2023a: 91.

név	egri kormányzóság előtt	egri kormányzó	egyéb megbízások, javadalmak	egri kormányzóság után	egri levelek	emlékek
Ludovico Floreno ⁴³	<i>doctor decretorum</i>	1498–1501		ügyhallgató	9	7
Taddeo Lardi ⁴⁴	az esztergomi érsek budai házának háznagya (1487–1497), kincstárnok (1487–97), ruhatárnok (1489–1492) udvarmester és kamarás (1487–1489, 1492–1497)	1501–1508, 1510–1511	1493–1502 gömöri, pankorai főesperes, 1498-tól ungi főesperes (a pankorai cseréje) 1501–1512 egri <i>custos</i>	1512-ben meghalt Magyarországon, sírköve Kassán	70	49
Erocle Pio di Savoia ⁴⁵	1508. évi farsangon bemutatott az egyik eklogáját ⁴⁶	1508–1510	carpi Szent Antal- és a vienne-i Szent Mihály-templom javadalmai	valószínűleg 1510-ben Itáliába menet elhunyt	25	17
Giovanni Battista Bonzaghi ⁴⁷	<i>doctor utriusque iuris</i>	1512–1517, 1520		1521–1525 egri <i>custos</i> , <i>vicarius generalis</i> , 1527 után I. János diplomatája, 1529–1537 csanádi püspök, váradi prépost	30	22

1. táblázat: Egri kormányzók (1498–1520)⁴⁸⁴³ Kristóf 2023b. ASMo, CD, AP 824. 1502. május 5.⁴⁴ Lardi először 1487-ben érkezett Magyarországra, az esztergomi itáliai familiárisok között udvarmesterként, az érsek budai házának háznagyaként (1487–1497) és kincstárnokként (1487–1497), ruhatárnokként (1489–1492) is. Kuffart 2018: 39, 43, 67, 82, 95, 160, 170, 185–186. 1493–1502 között gömöri, ezzel egyszerre pankorai főesperes is volt, amelyet 1498-ban elcserélt az ungira. 1501-től egri gubernator, a káptalan tagja, 1501-től haláláig egri *custos*. C. Tóth 2015: 52, 61; C. Tóth 2017: 30; Kristóf 2020; Teke 2011: 136; Balogh 1956: 137; Kristóf 2021: 190. Taddeo Lardi doct. decr., egri örkanonok, kormányzó 1501. június 29. MNL OL DF 216503 – 1508. december 6. MNL OL DF 216965; 1510. október 21. MNL OL DF 278354 – 1511. december 8. MNL OL DF 272284. 1508-ban Hippolit utasítására átadta a kormányzói feladatokat Ercle Piónak. Domokos 2015, 2019; Domokos – Erős 2018. Majd Pio visszahívása után 1510–1511-ben újra ellátta a kormányzói feladatokat. Az idős és beteges Lardi 1512-ben hunyt el. Reneszánsz sírköve a mai napig Kassán látható. E. Kovács 2008: 157–158; Berkovits 1941; Kristóf 2023b.⁴⁵ Domokos 2019.⁴⁶ Kristóf 2023c: 262–263.⁴⁷ Kristóf 2018a.⁴⁸ Az alábbi táblázatok adatai a Vestigia adatbázisából származnak, a kutatás és feldolgozottság 2025. évi állapotának megfelelően (www.vestigia.hu).

Kristóf Ilona: „Nem akarja a pénzét itt költeni, egyre csak Itáliába küldeti!”

A kormányzókon kívül bizalmi feladatot láttak el a várnagyok, akik szintén kizárólagosan itáliai származásúak voltak. A püspök birtokában lévő egri és szarvaskői vár katonai szempontból jelentéktelen szerepet játszott a 16. század elején, de a várórség vezénylete és a rend biztosítása feltétlen hűséget kívánt.

név	egri várnagyság előtt	egri várnagy	egyéb megbízatások	egri várnagyság után	levelek	emlékések
Pietro Giacomo Maraviglia	1487 pajzshordozó ⁴⁹	1498–1501			3	2
Pietro Lardi ⁵⁰		1501–1507			1	3
Giovanni Ludovico ⁵¹		1510				1

2. táblázat: Egeri várnagyok (1498–1520)

A mindenkori várnagy (*castellanus*) és a helyettese, az alvárnagy (*vicecastellanus*) hivatalból a püspöki bandérium tagjai is voltak. Maga a bandérium egyébként teljes egészében a környékbeli magyar nemességből verbuválódott, a bandérium kapitányai is a környék jelentős köznemesi családjaiból kerültek ki.⁵² Az említett officialisokon kívül általában egy 15-20 fős itáliai jelenlétet lehet igazolni Egerben a számadáskönyvek és levelezések alapján. Az udvari hierarchiában alsóbb szinteken szolgáló akár magyar, akár olasz alkalmazottak feladatai – az istálló szakszemélyzetét leszámítva – gyakran nem voltak meghatározva; alkalmi megbízatásaik, esetleges küldetések függvényében válnak láthatóvá a forrásokban. Itt szeretném megjegyezni, hogy az istálló személyzete nagy részben olasz volt Egerben.⁵³ Ugyanis Hippolit rajongott a lovakért, és az egri istálló szerezte be számára a különféle lovakat a Balkántól egészen Lengyelországig. Tekintettel kiemelt fontosságú tevékenységükre, igen kiváló ellátásban részesültek. A helyben tartózkodó olasz alkalmazottak számára az ellátást a kormányzó biztosította.⁵⁴ Valószínűleg

⁴⁹ Kuffart – Neumann 2021: 343.

⁵⁰ Kristóf 2018b.

⁵¹ 1510. július 4. Vestigia 1693; MNL OL DF 294761.

⁵² Kristóf 2018b, 2019.

⁵³ A számos adat közül: Nicolo Maria Benintendi volt az istállómester 1501–1509. január 12. között. Vestigia 1756; MNL OL DF 294816; E. Kovács 1992: 18. Az istállómesteren kívül átlagban 9 fő szolgált az istállóban, rajtuk kívül értendők a lovak beszerzésével megbízottak. Kristóf 2018b.

⁵⁴ Taddeo Lardi 1507-ben: „post dietam debui ire iterum Strigonium ad expediendum equos mittendos reverendissimo domino meo et dum fui Bude debui dare mensam armigeris aliquibus et omnia erant in caro foro et viso registro quotidiano compratoris, invenio exposuisse in comestibilibus hominum et equorum cum aliquibus aliis rebus necessariis ad stabulum et ad alia” E. Kovács 1992: 258.

ebben a kisebbségi létük is szerepet játszott, hiszen elegendő feladat volt külön-külön konyhát vinni az olaszoknak és a magyaroknak. Nehezen lett volna megvalósítható, hogy az istálló személyzete úgy intézze önállóan az ügyeit, ellátását, mint otthon. Továbbá a kiadások között is visszatérő tétel a különböző fajtájú, más-más célra vásárlandó lovak, lószerszámok felkutatása, beszerzése.⁵⁵ A bármilyen okból úton lévő személyzet alkalmi kiadásait is a kormányzó fedezte. Például 1506 márciusa és 1507 júniusa között Alvise Piacentini Egerben tartózkodott, és 4 levélben számolt be a megfelelő lovak beszerzésének nehézségeiről,⁵⁶ a napi kiadásait pedig szorgalmasan könyvelte Taddeo Lardi *gubernator*.⁵⁷

Az Egerben állandó szolgálatot teljesítő csoportból ki lehet emelni Pietro Maria Montelini személyét, aki már 1494-ben Hippolit szolgálatában állt, az esztergomi udvarban volt kancellár. Kisebb-nagyobb megszakításokkal, de folyamatosan Magyarországon szolgálta urát, jutalmul kapta 1502-ben az egri Szent Jakab-plébániát. Montelini kiváló kapcsolatban állt Tommaso Fusco püspöki titkárral és Taddeo Lardi gubernatorral is, akivel a püspöki udvar ügyeinek intézésében remekül együttműködtek. Az általa jegyzett 19 levél alapján is látható, hogy az egyik legtöbbet foglalkoztatott egri embere volt Hippolitnak.⁵⁸

Az Eger és Ferrara közötti kapcsolattartás másik részét azok az udvaroncok bonyolították le, akik valamilyen eseti megbízással érkeztek Ferrarából, és töltöttek hosszabb-rövidebb időt Magyarországon. Kommunikációjuk alapján egyértelmű, hogy nem a püspöki udvar tagjaként tekintettek magukra, az egri kormányzók sem tartották őket beosztottjuknak. Noha a környezetük szemében is Hippolit ferrarai megbízottjaként jelentek meg, a költségeiket az egri püspöki jövedelmekből fedezték.⁵⁹

⁵⁵ A számtalan említés közül két példa: 1503. január 20. „*pro necessitate stabuli et pro frenis et pro calciamentis curriferorum*” E. Kovács 1992: 183. 1509. január 12. Fekete Mihály Erdélyben vásárolt 12 lovat. Vestigia 1756; MNL OL DF 294816; Domokos 2019: 59–79.

⁵⁶ Vestigia 1498–1501; MNL OL DF 294570–294573. Piacentini egyébként Ferrarában is az istálló személyzetéhez tartozott: *scudiero*. Guerzoni é. n.

⁵⁷ E. Kovács 1992: 250–253.

⁵⁸ Kristóf 2023a: 83–85.

⁵⁹ Pl. 1500-ban Giulio Cesare Cantelmi püspök kiadásait külön vezették az egri számadáskönyvben. E. Kovács 1992: 34–35.

név	megbízó	időtartam	megbízás	levelek	említések
Raguzai István	1505 előtt Estei I. Herkules 1505 után Estei Hippolit	1498–1511	Mátyás király borbély, 1494–1496 esztergomi <i>viceprovisor</i> , 1496–1497 esztergomi <i>provisor</i> , 1500–1510 egri <i>provisor</i> , ⁶⁰ 1503-tól újra Budán és Esztergomban tartózkodott	23	20
Giulio Cesare Canclermi ⁶¹	Estei I. Herkules	1499–1503	egri ügyek rendezése, a püspökség bevételeinek bérbeadása	4	15
Alvise Piacentini	Estei Hippolit	1506	lovak vásárlása ⁶²	4	
Dionisio Alfani ⁶³	Estei Hippolit	1506	országgyűlésen való képviselet, Hippolit javadalmának megerősítése	5	7
Alberto Superbi	Estei Hippolit	1505	lovak, prémek, nemesfém tárgyak szállítása ⁶⁴	1	5
Runcio frate Domenico ⁶⁵	Estei Hippolit	1502	a velencei–török háború kapcsán írt beszámolókat	3	
Giuliano Caprilli ⁶⁶	Estei Hippolit/ Estei I. Alfonz	1508–1509 1519 1520–1521	Esztergomban Bakóccal tárgyal császárválasztás, Hippolit hagyatéki ügye	2 23 21	1 15
Bigo Compagni ⁶⁷	Estei Hippolit	1506–1509	száműztetés, kamarás	3	6
Goro Gorini ⁶⁸	Estei Hippolit	1509–1512	számvevő, több alkalommal Egerben ellenőrzi a számadáskönyveket	4	19
Alfonso Cistarelli ⁶⁹	Estei Hippolit	1515–1516 1520–1521	Bonzagni ellenőrzése a püspökség anyagi ügyeinek rendezése/hagyaték	4 7	7 6

3. táblázat: Udvaroncok egri megbízatással (1498–1521)⁷⁰

⁶⁰ Kristóf 2020: 69.

⁶¹ Cantelmi nizzai püspök 1499–1503 között tartózkodott Magyarországon Estei Herkules megbízásából. 1501-ben Hippolit Cantelminek adományozta Pieve di San Faustino javadalmát. Cantelmi 1503 júliusában halt meg. Borghi 2014: 28.

⁶² E. Kovács 1992: 253–254. Piacentini 1507. június 19-én indult el Egerből Ferrarába az 1506–1507-ben vásárolt 20 lóval.

⁶³ Káplán Hippolit alkalmazásában.

⁶⁴ Alberto Superbi régi, kipróbált embere volt Hippolitnak, és magyarországi tapasztalata is volt bőven. 1495-ben Esztergomban járt. Vestigia 2178; MNL OL DF 295228. 1505-ben Taddeo Lardi püspöki kormányzó megbízásából kísért egy nagyobb lószállítmányt Magyarországról. 1505. január 9. Vestigia 1511; MNL OL DF 294583. 1517-ben Nicolò del Montéval az állattalomány és a felszerelést kísértek Magyarországra. ASMó, CD, AP 800. 82r. 1517 és 1520 között Magyarországon tartózkodott Hippolittal, 1519 végén Eger és Ferrara között teljesített küldetést. ASMó, CS b. 137. 1688-XVI/44.

⁶⁵ Beatrix királyné egykori káplánya.

⁶⁶ Lásd lentebb.

⁶⁷ Kristóf 2023a: 84–85.

⁶⁸ Lásd lentebb.

⁶⁹ A négy Cistarelli fivér, Alberto, Alessandro, Alfonso, Sigismondo kivétel nélkül Hippolit ferrari udvarában szolgált. Általánosságban Hippolit megbízottjaiként (*commisario*) különféle gazdasági és diplomáciai feladatokat láttak el. Közülük Sigismondo és Alfonso került kapcsolatba a magyar ügyekkel.

⁷⁰ Az alkalmi megbízottak, udvaroncok esetében azokat a személyeket tüntettem fel, akik vagy maguk is több levelet jegyeznek, pályafutásuk egyéb adatait is ismerjük, vagy a hozzájuk köthető ügy fontossága érdemel említést. Természetesen a más fondokból még előkerülő dokumentumok, adatok nagyban pontosítanak, kiegészítenek a képet, de a fő trendek a kutatás jelenlegi állapotából is felismerhetők.

A levélírók harmadik csoportját azok az olaszok képezik, akik huzamosabb ideig Magyarországon tartózkodtak, de nem tartoztak Estei Hippolit egri udvarához. Egy részük a fokozatosan távozó esztergomi udvartartás tagjaként az esztergomi és egri átadás-átvétel lebonyolításáért felelt, néhányan akár tovább is szolgáltak Bakóc udvarában, és nem feledkezhetünk meg a királyi udvar környékén adatolható kereskedőkről, orvosokról stb.

név	foglalkozás	időtartam	hely	címzett	levél	említés
Pietro Pincaro da Parma	számvevő	1498	Esztergom	Estei Hippolit/ Tommaso Fusco	2	
Ragione Bontempi ⁷¹	firenzei kereskedő	1488–1527	Buda			11
Tommaso Amadei ⁷²	esztergomi kormányzó, vikárius	1498–1508	Esztergom	Estei I. Herkules/ Estei Hippolit	21	8
Giovanni Muzzarelli ⁷³	orvos	1505–1527	Buda/ Esztergom	Estei Hippolit	11	21
Giovanni Mainardi ⁷⁴	orvos	1515–1518	Buda	Estei I. Alfonz	2	1
Donato Marinelli d'Arezzo ⁷⁵	esztergomi kormányzó	1494–1498	Esztergom	Estei Hippolit	15	9

4. táblázat: Magyarországon tevékenykedő, ferrarai érdekeltségű olaszok (1498–1520)

A fenti táblázatok alapján értelemszerűen az esztergomi és egri átadás-átvétel 1497–1498-ban igen intenzív levelezést generált, 21 darab levél ismeretes manapság. A cserével megbízottak 1498 kora tavaszán Ferrarából és Milánóból (Hippolit ezekben az években jobbra Milánóban tartózkodott)⁷⁶ indultak vissza Magyarországra. Marinellit és Pincarót már említettem fentebb, az esztergomi udvar kipróbált emberei

⁷¹ 1488-tól Beatrix királynénak szállított, kapcsolatban állt Hippolit esztergomi udvarával is: Teke 2007. 1503-ban Lardi Bontempin keresztül vásárolta meg Jagelló Anna hercegnő születése alkalmából a királyi párnak ajándékozott serleget. E. Kovács 1992: 191, 194.

⁷² Bónis 1973; Királyné Belcsák 2015; Kuffart 2024c.

⁷³ E. Kovács 1992: 275. Muzzarelli 1507-ben Bakóc orvosa, egy nápolyi mintára díszített ezüsttálat adott el Lardinak.

⁷⁴ A számos említés közül pl.: 1515. Vestigia 1823 – 1824; MNL OL DF 294879 – 294880.

⁷⁵ Bónis 1973: 91; Bónis 1975; C. Tóth 2017: 16. Donato Marinelli d'Arezzo *doct. decr.*, ferrarai kanonok, vikárius 1494. április 16. MNL OL DF 228077. – 1495. június 20. MNL OL DL 82088; Domokos – Schrödl-Libárdi 2018; Kuffart 2024c.

⁷⁶ Hippolit 1497-ben Rómában, 1498-ban érseki székhelyén, Milánóban tartózkodott.

Kristóf Ilona: „Nem akarja a pénzét itt költeni, egyre csak Itáliába küldeti!”

voltak,⁷⁷ rajtuk kívül a felálló új egri udvar is jobbra továbbszolgálókból állt. Az új egri várnagy, a nápolyi származású, Pietro Giacomo Maraviglia 1487 óta az esztergomi udvarban emelkedett a ranglétrán. Úgy tűnik, az egri és szarvaskői vár átvétele az egyetlen olyan eset, amikor a várnagyoknak írásbeli beszámolási kötelezettségük mutatkozott uruk irányába, egyébként az egri várnagyok nem küldtek leveleket Ferrarába. A nyár folyamán az egykor népes esztergomi kolóniából⁷⁸ egyedül Tommaso Amadei maradt Bakóc szolgálatában.⁷⁹

A kapcsolattartás a püspökkel

Az új egri kormányzó, Ludovico Floreno a kutatás jelenlegi állása szerint új ember volt Hippolit adminisztrációjában, az egri éveken kívül a pályája egyelőre ismeretlen. Mivel 1498 után a csökkentett létszámú egri udvartartásnak megfelelően a kormányzó feladata volt a részletes tájékoztatás is, Floreno 1498 augusztusában egy kifejezetten pozitív hangvételű levélben számolt be az egri helyzetről.⁸⁰ Így jellemezte az egri püspöki székhelyet: „*locus certe amoenus est, non desinit fercula, nec pecuniis egemus.*” A levél címzettje Tommaso Fusco comacchiói püspök (1505–1514) volt, aki Hippolit titkárai közül a magyar ügyekkel foglalkozott az 1490-es évektől egészen a haláláig, 1514-ig. Floreno az általános helyzet bemutatása után rátért arra, ami valószínűleg a legjobban érdekelte Fuscót. Az egri kanonoki javadalmak jövedelmezőségét mindent egybevéve évi 60 forintban adta meg, azonban lehűtötte Fusco várakozásait, hogy hiába szeretne javadalmat cserélni, nincs, aki cseréljen vele, az egri kanonokok inkább akarják a bíborost patrónusuknak, mintsem az érseket (Bakócot). Minden esztergomi kanonok szívesen lenne egri, de fordítva senki. A levél egyik apropóját adta, hogy Fusco maga is bírt egy esztergomi kanonoki javadalmat⁸¹ 1495 és 1502 között,⁸² és ő maga is a Magyarországon tartózkodó olaszokon keresztül intézte a javadalmából származó bevételeinek átváltását és Itáliába juttatását. A jelek szerint sikertelenül próbálkozott a javadalomcserével.

A fenti táblázatok bemutatják a kommunikációs csatornák változását is. 1498-ban a székcseré kapcsán a régi, esztergomi kötődésű udvaroncok még Herkules hercegnek (is)

⁷⁷ Kuffart 2024c: 147–148.

⁷⁸ Ekkor távozott Alfarello Ferracci, aki 1487 és 1498 között volt esztergomi várnagy, még Aragóniai János szolgálatában került Esztergomba (Kuffart – Neumann 2021: 328–329). 1498. szeptember 3-án Velencéből értesítette Hippolitot, hogy az indulás előtt még meglátogatta Beatrix királynét is.

⁷⁹ Perotto Vesach, aki szintén Aragóniai János szolgálatában került Esztergomba, 1501-re adta el magyarországi birtokait, és tért vissza Itáliába a családjával egyetemben. Kuffart 2024b: 59–60.

⁸⁰ 1498. augusztus 20. Vestigia 1431; MNL OL DF 294505.

⁸¹ 1495–1499 között esztergomi kanonok, érseki titkár. C. Tóth 2019: 203.

⁸² 1501. november 3. Vestigia 1613; MNL OL DF 294684. 1502. február 15. Vestigia 1623; MNL OL DF 294693; Kristóf 2023a: 83.

jelentettek (4. táblázat), azonban a felálló egri udvar emberei már szinte kizárólag csak Hippolitnak (1., 3. táblázat). 1498-tól a püspök mellett titkárához, Tommaso Fuscóhoz is fordulhattak a magyarországi udvartartás tagjai, aki a kisebb jelentőségű ügyekben maga is eljár, illetve továbbította urának a kéréseket. Esztergomi javadalma miatt Fusco erősen motivált volt a magyar ügyek körültekintő intézésében. A hozzá köthető nagyjából 100 levél impozáns mennyisége a kisebb-nagyobb bajos ügyek feltérképezésén túl is tartogat még meglepetéseket. Ugyanis a közelmúltban derült fény arra, hogy a Taddeo Lardi és Hippolit közötti rejtjeles levelezésben Hippolit egyes udvaroncai Pandolfo Silvestri kamarás és Tommaso Fusco neveit is használták saját álnevükként.⁸³ Ezek tükrében a Fuscónak küldött levelek egy része biztosan közvetlenül a püspöknek szolt, és további vizsgálatuk még új eredményeket fog hozni. Az álnevek ilyen használatából pedig a viselőjük udvarban betöltött fontos szerepére következtethetünk.

Herkules herceg befolyásának csökkenését az alábbi példával lehet a legjobban illusztrálni. A herceg tekintélyére hivatkozva, de az egri ügyekben való járatlanságára alapozva a gyöngyöspüspöki bortizedbérlet kapcsán szerette volna Raguzai István megszerezni a támogatását egy gyanúsan kedvező bérleti szerződés megkötéséhez és a túlontúl agilis püspöki kormányzó leszereléséhez.

Ludovico Floreno⁸⁴ jegyezte fel 1501-ben, hogy Hippolit akaratából Raguzai megkapta a gyöngyöspüspöki bortizedet egyéves saláriumá fejében.⁸⁵ Gyöngyöspüspöki az egri püspöki uradalmak legjövedelmezőbbike volt, területileg a gyöngyöstarjáni tizedkörzetbe esett, de döntő többségében a gyöngyöspüspöki borbevételeket az egri vár szükségleteire, de még inkább a bandérium tagjainak tartották fenn.⁸⁶ Raguzai bérlete teljes mértékben szembement a szokásokkal, nyilván ezért hangsúlyozta Floreno, hogy Hippolit utasítására történt.

Raguzai István a korszak egyik legsikeresebb szerencselovagjának tekinthető.⁸⁷ A neve alapján dalmát származású volt, Mátyás uralkodása idején már Magyarországon, Budán élt a király borbélyaként. Hippolit távozása után tűnt fel az esztergomi udvarban, Beatrix kérésére Herkules herceg nevezte ki Marinelli mellé 1494-ben aludvarbírónak,

⁸³ Köszönettel tartozom Kuffart Hajnalkának, aki a jelenségre felhívta a figyelmemet.

⁸⁴ C. Tóth 2017: 29; Bónis 1971: 92–93; Kristóf 2021: 188–189. Ludovico Floreno *doct. decr.*, kormányzó, vikárius, 1498. február 9. MNL OL DF 229141. – 1501. június 11. MNL OL DF 229184; Kristóf 2021.

⁸⁵ E. Kovács 1992: 77.

⁸⁶ A számtalan említés közül kettő helyet emelnék ki, ahol a püspöki udvar elsőbbségére hivatkoznak. E. Kovács 1992: 69, 163.

⁸⁷ Raguzai már Mátyás uralkodása idején Magyarországon, Budán élt a király borbélyaként, 1494–1495 között esztergomi *viceprovisor*, 1495–1497-ben esztergomi *provisor*, majd 1500–1502-ben egri *provisor* volt. Fögel József véleménye szerint 1507-ben Ulászló olasz tolmácsa és Lajos nyelvtanára volt. Fögel 1913: 43. Ezt a feltételezést azonban nem támasztják alá a források. 1507. április 15. MNL OL DL 21696; Domokos – Schrödl-Libárdi 2018: 94–95, 106–107; Kuffart 2018: 165, 172, 181; E. Kovács 1992: 91.

majd 1495–1497 között udvarbíróként adatolt.⁸⁸ Majd továbbszolgálóként 1500 után egri *provisorként* találkozunk a nevével. Az átmenet évei után, 1501-től Taddeo Lardi mellett az udvarbíró feladatait érdemben Szóláti Balázs látta el. A helyben tartózkodó, a helyi viszonyokat jobban ismerő, a ranglétrát helyben megmászó Szóláti mellett Raguzai feladatai átalakultak. *Provisorként* említik a források később is ennek megfelelő fizetéssel, de általában Budán tartózkodott,⁸⁹ a korábban kialakult kapcsolatrendszerét felhasználva volt hatása az egri udvarra, egyfajta tanácsadóként, összekötőként működött, amint a hozzá köthető levélmennyiség is mutatja.⁹⁰ Véleményem szerint pontosan az alább bemutatandó vita következtében tartotta távol magát Egertől a későbbiekben.

Taddeo Lardi – akivel biztosan ismerték egymást az esztergomi udvarból – úgy vélte, hogy 1501 után a kormányzóváltás kedvező alkalmat teremt a ráfizetéses tizedbérletek felülvizsgálatára. Hogy a gyöngyöspüspöki tizedbérlet mennyire előnyös üzlet lehetett Raguzai számára, az bizonyítja a legjobban, hogy a korábbi kapcsolati hálóját kihasználva 1502. február 16-án Herkules hercegnek írt Ferrarába, hogy járjon közbe a fiánál, hogy megtarthassa a gyöngyöspüspöki tizedet.⁹¹ (Fontos adalék, hogy Lardi ugyanezen a napon írt Hippolitnak az épületek karbantartásáról.⁹² Valószínűleg ugyanaz a futár vitte a két, ellenkező tartalmú levelet Ferrarába.) Raguzai aggodalma nem volt alaptalan, Lardi 1502. április 30-án Hippolitnak írt leveléből megtudjuk, hogy Hippolit arra tett ígéretet, hogy Raguzai megkaphatja a gyöngyöspüspöki tizedbérletet az évi járandóságán túl, ha annak a bevétele nem több 50 dukátnál. A kormányzó azonban arra figyelmeztette urát, hogy hozzávetőlegesen 300 dukátot tett ki a gyöngyöspüspöki dézsma, és a költségek levonása után is volt rajta vagy 200 dukát haszon. A levélből az is kiderült, hogy Raguzai a kapcsolataira, az udvarban forgó támogatóira hivatkozott a tizedbérlet változatlan (150 dukát) megtartásának érdekében.⁹³ Valószínűleg Lardi levele még meg sem érkezett Ferrarába, amikor Raguzai már biztosra vette, hogy övé a tizedbérlet, és az is kiderült, hogy kiknek a támogatását vette igénybe. Köszönetet mondott a királynak, Bakócnak és a váradi püspöknek, Szatmári Györgynek is.⁹⁴ Azonban úgy tűnik, hogy Lardi utólagosan megérkező

⁸⁸ Kuffart 2024a: 315–316.

⁸⁹ 1508-ban még a püspökség alkalmazásában állt, állandó 150 forintos *salariumot* húzott. E. Kovács 1992: 292, 353.

⁹⁰ 1503-ban Raguzai még *provisorként* újíttatta fel a püspökség budai házát Lardi megbízásából. E. Kovács 1992: 200–202. 1507-ben prémeik beszerzésében segédkezett. E. Kovács 1992: 251. 1507-ben Lardi kikergette Raguzai tanácsát a király által kért 200 hordó bor ügyében. E. Kovács 1992: 269. Szintén 1507-ben lovak kiválasztásában vett részt. 1507. július 4. Vestigia 1675; MNL OL DF 294744. 1506-ban Budán szerzett be faanyagot a leégett székesegyház újjáépítéséhez. E. Kovács 1992: 329.

⁹¹ 1502. február 16. Vestigia 1444; MNL OL DF 294517-a.

⁹² 1502. február 16. Vestigia 1555; MNL OL DF 294627.

⁹³ 1502. április 30. Vestigia 1556; MNL OL DF 294628.

⁹⁴ 1502. május 5. Vestigia 1447; MNL OL DF 294521.

levele nem maradt hatástalan. Ugyanis 1502 szeptemberében a betakarításra készülve, Lardi továbbra is azt nyomatékosította Hippolitnak, hogy a gyöngyöspüspöki bevételek mennyire fontosak az egri udvar szempontjából, és beszámolt arról, hogy a szüret előkészítő költségeit ő állta, azaz az 1502. évre biztosan nem adta bérbe a püspöki bordézmát.⁹⁵ Lardi komolyan gondolta, hogy túl nagy veszteséget jelentene a bérbeadás, ő is latba vetette minden kapcsolatát, és néhány héttel később már arra hivatkozott, hogy valójában Bakóc sem támogatja az ötletet.⁹⁶ A játszma azonban biztosan nem ért véget ezen a ponton. Raguzai úgy tűnik, hogy nem nyerte el Hippolit feltétlen bizalmát, a gyöngyöspüspöki kedvező tizedbérletet nem újították meg vele. Azonban annyit elért, hogy 1507-ben II. Ulászló írt levelet Hippolitnak, arra kérve, hogy utasítsa Lardit, hogy újítsa meg Raguzai gyöngyöspüspöki bérletét változatlan feltételekkel. Ugyanis Lardi nemcsak felmondta a korábbi bérletet, de újra jelezte, hogy jóval többet ér a korábbi megállapodás összegénél.⁹⁷ A számadáskönyvek adatai szerint 1507–1508-ban biztosan nem adta bérbe Lardi a gyöngyöspüspöki tizedeket, az udvartartás és a várórség részére különítette el.⁹⁸ 1509 márciusában az új kormányzó, Ercole Pio⁹⁹ – nyilván a Larditól kapott információkra támaszkodva – az egri püspökség átvételéről beszámolva kijelentette, hogy a gyöngyöspüspöki dézsma nem bérbeadható.¹⁰⁰ Ez az egyedi eset – a gazdasági vonatkozásain túl – remekül megvilágítja egyrésről Raguzai kapcsolatait, udvari beágyazottságát, másrésről az udvaroncok rivalizálását, az érdekvényesítés különböző módozatait. A történet fontos tanulsága, hogy 1502-re már egyértelmű volt, hogy Hippolit irányította az egri püspökség ügyeit. Raguzai rosszul mérte fel az erőviszonyokat, hiába mozgósította kapcsolatait, Herkules herceg immár a haláláig, 1505-ig érdemben nem szólt bele az egri ügyekbe. 1505 után Hippolit fivére, Alfonz herceg egyáltalán nem foglalkozott a bíboros magyarországi javadalmaival egészen az öccse halálát követő hagyatéki bonyodalmakig.

A kormányzók közül a legsikeresebb Taddeo Lardi volt, ebben kiemelkedő szerepe volt, hogy komoly, korábbi magyarországi tapasztalatok birtokában került az egri püspöki udvar élére. Ugyanis 1487 óta volt tagja akkor még az esztergomi érseki udvarnak, birtokolt különféle magyarországi egyházi javadalmakat, és 1501-től haláláig Egerben szolgálta urát.¹⁰¹ Levelei és az általa vezetett számadáskönyvek alapján állítható, hogy tapasztalata, kapcsolatrendszere és lelkiismeretessége volt a garancia az egyházmegye sikeres kormányzására. Együtt tudott működni az egri udvar helyi tisztségviselőivel,

⁹⁵ 1502. szeptember 12. Vestigia 1561; MNL OL DF 294633.

⁹⁶ 1502. szeptember 20. Vestigia 1562; MNL OL DF 294634.

⁹⁷ 1507. március 17. Vestigia 2663; MNL OL DF 295640.

⁹⁸ E. Kovács 1992: 276, 347.

⁹⁹ Domokos 2015, 2019; Domokos – Erős 2018.

¹⁰⁰ 1509. március 27. Vestigia 1758; MNL OL DF 294818; Domokos 2019: 81–97.

¹⁰¹ L. a 44. sz. jegyzetet.

Szóláti Balázs *provisor* akár a hónapokig elnyúló budai tartózkodásai alatt is megbízhatóan helyettesítette. A levelei és a számadáskönyvi bejegyzései alapján összeállítható itineráriuma szerint általánosságban évente áprilistól július elejéig tartózkodott Budán, beszámolt az országgyűlésekről, illetve az év végét is Egertől távol töltötte.¹⁰² Hippolit ügyeinek országos képviseletét kiemelten fontosnak tartotta, ennek érdekében kiváló kapcsolatot tartott fenn Bakóc Tamással,¹⁰³ és általában is kereste a befolyásos méltóságviselők támogatását.¹⁰⁴ Kiemelt fontosságot tulajdonított az Eger és Buda, valamint Esztergom közötti információáramlásnak. Budán időnként igénybe vette az ott élő olaszok, kereskedők, orvosok segítségét, de leginkább Raguzai Istvánra támaszkodott, aki bár a gyöngyöspüspöki tizedbérlet kapcsán összezőrdülhetett Lardival, de továbbra is a püspöki udvar alkalmazottja volt. Esztergomban azonban inkább egyenesen Bakócot kereste Lardi. Az esztergomi érsek szolgálatában maradt Amadei 1498 után nem töltött be fontos szerepet Hippolit információs hálózatában.

Égészen az 1510-es évek elejéig mutatható ki egy olyan rétege az egri püspöki udvarnak, akik Esztergomban kezdték szolgálatukat, Hippolitot gyerekkorától fogva szolgálták Magyarországon. Azonban Lardi 1512. évi, majd Fusco 1514. évi halálával egy generációváltás következett be, a régi, tapasztalt udvaroncok helyét új emberek foglalták el Magyarországon, és a levelek és a számadáskönyvi tételek alapján megváltozott a kapcsolattartás módja és az ellenőrzés módszere is. Ercole Pio és Giovanni Battista Bonzagni kormányzók kiválasztásának okairól egyelőre nem rendelkezünk adatokkal. Leveleikből egyértelmű, hogy korábban nem álltak kapcsolatban a magyar udvarral, nem volt helyismeretük. Az udvaroncok panaszos levelei alapján¹⁰⁵ arra következtethetünk, hogy nem volt vágyott pozíció az egri udvar vezetése. Ferrarában pedig folyamatosan elégedetlenek voltak a püspökség gazdasági teljesítményével, egy jóval szigorúbb és közvetlen elszámol(tat)ási rendszerben gondolkodhattak. 1512 után szinte kizárólagosan Hippolitnak jelentettek Egerből, és Fusco halála után Hippolit egyetlen titkára sem vette át az egri ügyeket. A növekvő elégedetlenség hívta életre a fennmaradt követutasítások nagy részét, amelyekből kiderül, hogy Hippolit követte

¹⁰² Például: 1504. október 27. – 1505. január 9., 1506 március 29. – július 26., 1507. április 16. – július 12. között Budán és alkalmanként Esztergomban tartózkodott.

¹⁰³ Bővebben: Kristóf 2020.

¹⁰⁴ Például szimbolikus összegeként adott bérbe egyes, jól jövedelmező bortizedkerületeket pl. Perényi Imre nádornak, Somi Józsnának, Tárcai Balásznak stb. Kristóf 2019. 1504. június 26-án írta, hogy Perényi Imrénél személyesen tette tiszteletét, miután nádorrá választották, és Szatmári György váradi püspök rendszeres vendég volt Egerben. Vestigia 1646; MNL OL DF 294716.

¹⁰⁵ Postumo levelében egyszerűen csak „*maledetta Ungariát*” emlegetett. 1517. szeptember 7. ASMn, AG, E. XXXI. 2. b. 1246. XVI/276r. A konyha sem nyerte el tetszésüket: „*Parimente ancho del coco mandato che >non< è stato di grandissimo mio contento e di utile a Vostra Signoria per il grandissimo consumare di roba si faceva in questa cucina ultra la spurcitate di quante vivande se faceano.*” 1510. Vestigia 1782; MNL OL DF 294838; Domokos 2019: 205. A zord időjárásról Ludovico da Bagno Isabella d’Estének 1518. április 6. Vestigia 5752; MNL OL DF 296362.

a magyarországi eseményeket, és részletekbe menően instruálta a kormányzókat és Egerbe küldött embereit.¹⁰⁶ Mindössze az 1515–1517 közötti évekből ismerjük több utasítás tartalmi kivonatát, amelyek Giovanni Battista Bonzagni kormányzónak és az őt ellenőrző Alfonso Cistarellinek íródtak. Az utasítások alapvetően a jövedelmek maximalizálásának lehetőségein túl a frissen megszerzett tapolcai bencés apátság adminisztratívájával kapcsolatos kérdéseket tárgyalják.¹⁰⁷ A fennmaradt kivonatok időbeli eloszlása alapján feltételezhető, hogy korábban is rendszeresebben kaptak utasítást a mindenkori udvaroncok, mint amennyit adatolni lehet. Sajnos nincsenek arról összehasonlítható adataink, hogy mennyivel rosszabbul teljesített az egri püspökség az 1510-es évektől a korábbiakhoz képest. Annyi bizonyos, hogy a bandériumállítás költségei egyre jelentősebben terhelték az egri bevételeket.¹⁰⁸ Ettől függetlenül vagy mindezek ellenére 1508 után állandósult a gyanakvás, hogy az egri kormányzók korruptak, és igyekeznek eltitkolni a valós bevételeket. Alfonso Cistarelli, amint megérkezett Magyarországra, többek között arról tett jelentést, hogy Bakóc nagyon gyanakvóan fogadta a jövetelének okát tudakolva. A kormányzó pedig eltagadta előle a bevételeket.¹⁰⁹ Az első jelentések kézhezvétele után Ferrarában már biztosak voltak benne, hogy Bonzagni és Bakóc sikkasztottak az egri püspökség jövedelmeiből.¹¹⁰ Erre reagálva egy olyan irányítási rendszer látszik kibontakozni a levelekből, amely a kormányzók folyamatos ellenőrzésén alapult. Megbízatásukból adódóan a számvevők – Goro Gorini és Alfonso Cistarelli – leveleikben az egri udvar felett állóként pozicionálták magukat. Véleményezték a kormányzókat, és javaslatokat tettek az új kormányzó kiválasztására. 1511-ben Ercole Pio bukása után felmerült Kelemen kanonok¹¹¹ kijelölése a feladatra, azonban Goro Gorini számvevő levelében igen erősen ellenezte Kelemen kanonok kinevezését arra hivatkozva, hogy túlságosan is helyi ember. A püspökséget egyenesen egy olyan hajóhoz hasonlítja, amely tele van matrózzal, de nincs rajta kapitány.¹¹² Az ellenőrzés olykor váratlan helyről is érkezhetett. A bizalmatlan légkör olykor egymás ellen fordíthatta a helyben szolgáló udvaroncokat. 1508

¹⁰⁶ Hippolit 1510-re datálható követutasításában, amelyben visszarendeli Ercole Piót a számadáskönyvekkel együtt Ferrarába, egyértelműen hangot ad elégedetlenségének: „*Haverissimo anchora preso dispiacere et turbatione di quello che ni scrivete per dicta vostra cioe che in mane vi resta poca summa de denari.*” Vestigia 1783; MNL OL DF 294839; Domokos 2019: 209–210.

¹⁰⁷ Hippolit utasításai Bonzagninak 1515. január 27. és 1517. február 11. között (9 db): Vestigia 1816, 1817, 1819, 1820, 1821, 1822, 1825, 1827, 1828; MNL OL DF 294872, 294873, 294875, 294876, 294877, 294878, 294881, 294883, 294884. Hippolit utasításai Cistarellinek 1515. december 4. és 1516 között (7 db): Vestigia 1835–1840, 1842; MNL OL DF 294891–294897.

¹⁰⁸ Kubinyi 1999: 97–98. Lardi levelében megjegyzi a velencei–török háborúra reflektálva, hogy a háború végeztével bizonyosra több lesz a bevétel. 1503. március 8. Vestigia 1638; MNL OL DF 294708.

¹⁰⁹ Cistarelli Hippolitnak 1515. Vestigia 1831; MNL OL DF 294887; Kristóf 2018a: 158.

¹¹⁰ 1515. december 4. Vestigia 1835; MNL OL DF 294891.

¹¹¹ Vsz. Csanádi Kelemen kanonok (1494–1520) C. Tóth 2015: 67.

¹¹² 1511. július 23. Vestigia 1790; MNL OL DF 294846.

és 1510 között Ercole Pio kormányzó és Raguzai István egyre romló viszonya odáig fajult, hogy Raguzai *provisori* officiumát elvesztette; egymást vádolták meg lopással, és mindketten kölcsönösen bepanaszolták egymást. Ercole Pio Hippolithoz írt leveleire reagálva Raguzai Bakócnál jelentette fel a kormányzót.¹¹³ A rezidens kormányzó mellett korábban is gyakran feltűntek alkalmi követek. Feladataik többnyire beszerzésekre terjedtek ki, lovakat, lószerszámokat és értékes prémeket szállítottak Ferrarába. Ebben az új működési modellben a számvevők akár egy-két évet is Magyarországon töltöttek, ők maguk a beszerzésekkel kevésbé, inkább a könyvelés ellenőrzésével foglalkoztak. Nem tartották magukat az egri udvar tagjának, bármilyen hosszú időt is töltöttek Magyarországon, hangsúlyozták különállásukat. Véleményem szerint ebben az évtizedben változott a püspökség gazdálkodása is. Az egri számadáskönyvek hiányában Hippolit ferrarai számadáskönyveinek szórványos magyar vonatkozású adatai arról tanúskodnak, hogy rendszeressé vált a marha- és borszállítás is Itáliába.¹¹⁴ Korábban kizárólag lovakat vittek Magyarországról, értékes tárgyak és készpénz kíséretében. Ebben az időszakban a rendszeres transzportokat szervező megbízottak feleltek Hippolit privát megrendeléseiről is. További kutatásokat igényel, hogy a marhakivitel törvényi szabályozása és a püspöki jövedelem maximalizálási szándéka között feltárható-e bármilyen összefüggés. Az világos, hogy a szorosabb ellenőrzésnek köszönhetően kialakult egy olyan csoport Hippolit ferrarai udvarában, akik rendszeresen foglalkoztak a magyar ügyekkel más egyéb megbízatásaik mellett, és a tapasztalataikat hasznosítva bármikor Magyarországra küldhetők voltak.

A párhuzamos jelentések, a szabályozott ügymenet hiányában kaotikusnak ható levelezések felfejtése nem kevés további kutatást igényel, és szét is feszítené jelen tanulmány kereteit. Az viszont biztosan kijelenthető, hogy a levelek a számadáskönyvi adatokkal kiegészítve eleven képet adnak az udvaroncok, tisztségviselők egymás közötti hierarchiájáról, együttműködésükről avagy éppen viszályaikról, intrikáikról, az udvar belső viszonyairól. Mivel személyes kapcsolataik vizsgálata messzire vezetne kijelölt témánktól, annyit emelnék ki, hogy Hippolit udvarában a kapcsolati háló középpontjában a legismertebb humanistái: Ludovico Ariosto¹¹⁵ és Celio Calcagnini¹¹⁶ álltak, az udvaroncok jelentős része rajtuk keresztül kapcsolódott urukhoz és egymáshoz is.

Elenyésző mennyiségben ugyan, de maradtak fenn olyan levelek, illetve említések harmadik személynek küldött levelekben, számadáskönyvi bejegyzések, amelyek alapján igazolható, hogy a Magyarországra küldött udvaroncok a megbízatásaikon túl is kapcsolatban álltak egymással, a ferrarai udvarral. A Magyarországon szolgáló és a Ferrarából érkező udvaroncok viszonya, személyes ismeretségük, esetleges alá-fölé

¹¹³ 1510. Vestigia 1780; MNL OL DF 294836; Domokos 2019: 190.

¹¹⁴ 1517. ASMo, CD, AP 800. 43r–43v, 48v–49r, 55r–55v, 59r, 61v.

¹¹⁵ Életről bővebben: Catalano 1930.

¹¹⁶ Életről bővebben: Huszti 1922; Marchetti 1973; Tóth – Bitskey 2020.

rendeltségi viszonyaik sokszor meghatározták leveleik hangnemét. Nemcsak a visszatérő ferraraiak és az egriek között alakultak ki ismeretségek, hanem értesülünk jóval korábbi, a magyarországi megbízatások előtti időkre datálható személyes kapcsolatokról is. Ezek a hivatalos apropó nélkül megszülető levelek, beszámolók ugyanazt a célt szolgálták, a levél írója és a címzett közösen próbálták meg a jólinformáltságból fakadó előnyöket megragadni. Az alábbi szórványos adataink sejtetni engedik, hogy az udvaroncok a valóságban sokkal intenzívebb kapcsolatban álltak egymással, mint amennyit példákkal tudok igazolni.

Amint fentebb említettem, 1498-ban az egri udvar megszervezésénél egyértelmű volt, hogy az egykori esztergomi udvaroncok tapasztalatára számítottak. Az átadás-átvétel dokumentálása mellett néhány adat ismert az udvaroncok, официálisok egymás közötti egyeztetéséről is. 1498. május 30-án, a csere lebonyolítása után Esztergomból kelt levelében Pietro Pincaro Tommaso Fuscónak számolt be többek között Giovanni Maraviglia megérkeztéről, és a püspök további támogatását kérte korábban Villachból, Budáról és Esztergomból írt leveleire hivatkozva.¹¹⁷ 1498 nyarán Maraviglia az akkor még Milánóban, Hippolit környezetében tartózkodó Lardinak köszönte meg korábbi leveleit és jóindulatát.¹¹⁸ Nyilván ez a levélváltás nem függetleníthető a tényről, hogy Lardi ez év szeptemberében már Esztergomból számolt be Fuscónak a járandóságok beszédésének nehézségeiről.¹¹⁹ Maraviglia igyekezett mindenki jóindulatát biztosítani a maga számára és a megfelelő kommunikációs csatornákat nyitva tartani esetleges hazatérése reményében, ami 1501-ben az egri kormányzó váltással valószínűleg realizálódott is.

Következő példában Ercole Pio kormányzó datálatlan levelében ura kegyének biztosítására használta fel annak az egyébként mára elveszett levélnek a tartalmát, amelyben Ludovico da Bagno beszámolt neki a ferrarai karnevál eseményeiről.¹²⁰ Bagno Hippolit egyik vezető familiárisa, titkára volt már a 90-es évektől fogva.¹²¹ Bagno udvari beágyazottságát mutatja, hogy Ariosto jó barátja, gyerekének keresztapja volt. Rajta keresztül kapcsolódott Pio a bíboros belső köreihez. Egyébiránt a Bagno által emlegetett Küklopszok tánca, amelyre Pio hivatkozott a levelében, segített a levél datálásában. Ugyanis nemcsak Bagno számolt be a karneváli eseményekről, hanem Bernardino Prosperi is rendszeresen küldött összefoglalókat Mantovába, Isabella d'Estének. Ezek egybevetésével Pio levele 1509-re datálható.¹²² Másrésről feltételezhető, hogy Pio Bagnótól értesült Hippolit sebesüléséről, amelyet a polesellai csatában szenvedett

¹¹⁷ 1498. május 30. Vestigia 1343; MNL OL DF 294419.

¹¹⁸ 1498. augusztus 21. Vestigia 1345; MNL OL DF 294421.

¹¹⁹ 1498. szeptember 7. Vestigia 1548; MNL OL DF 294620.

¹²⁰ 1509. Vestigia 1781; MNL OL DF 294837; Domokos 2019: 198–203.

¹²¹ Ludovico da Bagno mantovai nemesúr volt, aki 1494-től állt Estei Hippolit szolgálatában, 1506-tól a titkára volt, számos egyházi javadalom tulajdonosa, és 1517-től a bíborossal együtt Magyarországon tartózkodott. E. Kovács 1990: 113; E. Kovács 2005: 89–90; Catalano 1930: 192. skk.

¹²² Kristóf 2023c.

el,¹²³ ugyanis Bagno jelen volt az ütközetnél. Néhány évvel később Bagnónak is volt alkalma Magyarországra látogatni, minden valószínűség szerint 1512-ben is, de 1517-ben biztosan elkísérte urát Magyarországra.¹²⁴ 1517 és 1520 között Bagnónak köszönhető az Isabella d’Estének címzett, magyarországi tudósítások egy jelentős része.¹²⁵

Ezen a ponton érdemes kitérni a lojalitás kérdésére is. Nem Ludovico da Bagno az egyetlen olyan familiáris, aki Hippolit szolgálatában állt, mégis rendszeresen küldött leveleket másnak. Ugyanis az Este család információs hálózatának megbecsült részét képezték azok az udvaroncok, akik egyes családtagok ajánlására kerültek be rokonuk udvartartásába, és ezzel megteremtették az informális kapcsolattartás lehetőségét. Illetve gyakran előfordult, hogy az egyes családtagok a rokoni udvartartásból bíztak meg valakit különböző feladatokkal. Bagno esetében Isabella d’Este – mint az Este hercegnők általában – nagyon tudatosan támaszkodott egyes ferrarai familiárisokra¹²⁶ kiterjedt kapcsolati hálójának fenntartásában. Hasonlóképpen Giuliano Caprili is évtizedeken át szolgált Hippolit udvarában. Tapasztalt udvaroncnak számított, 1508-ban és 1509-ben már járt Magyarországon.¹²⁷ Valószínűleg ekkor szerezte egri kanonoki javadalmát is, 1509-ben már Hippolit egyik kancellárja volt.¹²⁸ Az 1510-es években különböző diplomáciai küldetéseket teljesített. Azonban 1517-ben nem volt a Hippolittal utazó kíséret tagja,¹²⁹ csak 1519 februárjában érkezett meg Magyarországra, Alfonz herceg utasítására. Küldetésének okát az I. Miksa halála utáni közelgő császárválasztás adta. II. Lajos cseh királyként német-római birodalmi választófejedelem volt, és a két aspiráns rokona egyszerre. A későbbi V. Károly a sógora volt, és a francia uralkodó, I. Ferenc is számított a szavazatára, az ifjú Lajos anyai rokonságára hivatkozva. Hippoliton kívül a magyar udvarból senkinek nem voltak érdemi francia kapcsolatai, egyértelmű volt, hogy I. Ferenc az egri püspök támogatását fogja kérni. Caprilit Alfonz herceg és végső soron I. Ferenc francia király arra utasították, hogy segítse Hippolitet a francia király megválasztásának előmozdításában, illetve informálja a herceget a magyarországi fejleményekről. Hippolit azonban látványosan nem kötelezte el magát egyik jelölt támogatása mellett sem, formálisan ugyan minden segítséget megadott az 1519 áprilisában Budára érkező, majd a májusban Krakkóból Egeren át Budára utazó

¹²³ 1510. február 11. Vestigia 1771; DF 294827; Domokos 2019: 152–157.

¹²⁴ Kristóf [2026a].

¹²⁵ Kristóf [2026b].

¹²⁶ A legfontosabb ferrarai informátora Bernardino Prosperi volt. Catalano 1930: 597.

¹²⁷ 1508. május 8. Vestigia 1747; MNL OL DF 294808. 1509. május 12. Vestigia 1748; MNL OL DF 294809.

¹²⁸ W. Somogyi 2025: 248.

¹²⁹ 1517. július 20-án Rómából érdeklődött Hippolitnál, hogy tényleg Magyarországra készül-e. ASMo, ASE, C, CA Roma 24. 159-II/41. 1517 novemberében még szerepelt a ferrarai udvar kenyérlistáján: ASMo, CD, AP 804. 18v.

francia követségeknek, de valós erőfeszítéseket nem tett I. Ferenc megválasztása érdekében, noha a Ferrarába küldött jelentésekben természetesen nem ezt hangsúlyozták. Caprili pedig megbízatásának megfelelően ingázott Eger és Buda között, hosszú, gyakran rejtjeles levelekben számolt be a történekről.¹³⁰ Egészen biztosan korábbi diplomáciai tapasztalata és magyarországi helyismerete miatt találta Alfonz herceg alkalmasnak erre a feladatra. A császárválasztást megelőző tárgyalások lezárultával Caprili azonban nem tért vissza Ferrarába, maradt az egri udvarban, az 1520. évi kíséret tagjai között találjuk mint Hippolit egyik titkárát,¹³¹ de 1520 márciusában még mindig Magyarországon tartózkodott.¹³² Korábbi megbízatásai és tapasztalata révén 1520 végén, Hippolit halála után Alfonz herceg megbízottjaként érkezett újra Egerbe. Feladata Hippolit hagyatékának, kintlévőségeinek összegyűjtése és Ferrarába juttatása volt.¹³³ Kitartóan, de eredménytelenül próbálkozott 1521 őszéig.¹³⁴ Ennek az évnek a levéltermése tisztán mutatja be az Egerben tartózkodó olaszok egymás közötti viszonyait, a meghalt urukhoz, illetve az örököséhez, Alfonz herceghez köthető lojalitásukat, illetve annak hiányát. A hagyatéki ügy leveleinek jelenlegi feldolgozottsági szintjén¹³⁵ is egyértelmű, a lojalitás volt az egyetlen rendező erő, amely a ferrarai központtól ilyen távol eső udvartartást fent tudta tartani. Tisztán látható, hogy a családi kapcsolatrendszer váltotta ki ezekben az esetekben a professzionális diplomáciai hálózatot. Kijelenthető továbbá, hogy a püspök személye volt a püspöki udvar működtetésének az egyetlen garanciája. Hippolit adminisztrációjának gyors összeomlása azt mutatja, hogy a modern értelemben vett hivatali szervezethez még távol állt a 16. század elejének egri püspöki udvara.

Továbbá említést érdemelnek azok a levelek, amelyek nem feltétlenül a feladók és címzettek személyes kapcsolatrendszerét erősítették, hanem bennük egyszerűen praktikus információk cseréltek gazdát. Például Nicolò del Monte 1515-en beszámolt Giovanni Battista Bonzagni kormányzónak magyarországi küldetésének elhalasztásáról és a ferrarai udvari pletykákról, a Cistarelli fivérek ügyeiről.¹³⁶ Del Monte egyébként rendszeresen járt Magyarországra, a Ferrarába küldendő javak beszerzése és szállítása volt a feladata.¹³⁷ 1517-ben ő vezette Hippolit kíséretének a konyhai eszközöket, kertészeti és egyéb szerszámokat, az állatállományt szállító felét.¹³⁸ Gyakorlott

¹³⁰ E. Kovács 1990: 112; [Kristóf 2026b].

¹³¹ E. Kovács 1990: 112.

¹³² 1520. március 8. Vestigia 1876; MNL OL DF 294931.

¹³³ 1520. november 18. Vestigia 1909; MNL OL DF 294964.

¹³⁴ 1521. szeptember 5-én utasította Alfonz Caprilit, hogy térjen vissza Ferrarába. Vestigia 1930; MNL OL DF 294985.

¹³⁵ W. Somogyi 2025.

¹³⁶ 1515. június 4. Vestigia 1826; MNL OL DF 294882.

¹³⁷ 1517. ASMo, CD, AP 793. 101r–103r.

¹³⁸ Monferrato de' Calcagnini 1843: 20–21.

logisztikai szakemberként 1518-ban ő felelt a püspöki bandérium bácsi országgyűlésre juttatásáért,¹³⁹ majd 1520-ban a Ferrarába visszatérő Hippolit kísérete lassabban haladó részének vezetését kapta.¹⁴⁰

Mindezzel együtt az egri udvar egy speciális feladatot is ellátott, ugyanis a hercegi udvar és a magyar királyi udvar közti információáramlást nem választották el a püspökség ügyeitől. Ennek köszönhetően a püspökség ügyein túl az egri gubernátor felelt a két udvar közti ügyekért is, ez a vizsgált időszakban jobbra csupán a török helyzetre vonatkozó tájékoztatásban merült ki. Alfonz hercegnek nem voltak magyar érdekeltségei. Ezért a magyar részről felmerülő ügyeket Hippolitnak, illetve az egri kormányzónak címezték. Az Eger és Ferrara közötti levelezésbe közvetítő szerepben gyakran be kellett vonni az esztergomi érseket, Bakóc Tamás bíborost, a korábbi egri püspököt, aki tanácsaival támogatta a mindenkor egri kormányzót, és eligazította a budai királyi udvar útvesztőiben.¹⁴¹ A fentebb bemutatott egri igazgatási módszer átalakításával párhuzamosan az Eger–Buda–Esztergom közötti egyeztetések során egyre jelentéktelenebbé vált az a maroknyi itáliai kolónia, amelynek tagjai Bakóc és Hippolit esztergomi és egri székcseréje után maradtak az esztergomi érsek, Bakóc Tamás szolgálatában vagy a királyi udvarban. 1510-re Amadei és Raguzai is kiszorult az egri ügyek követéséből, kontrollálásából. Az Esztergomban, Budán szolgáló orvosok – Muzzarelli, Mainardi – szerepe is elenyésző volt, időnként udvari híreket és pácienseik, ma úgy mondanánk, szenzitív egészségügyi adatait osztották meg Hippolittal és fivérével. Esetükben az exkluzív információk megosztása a saját kapcsolati tőkéjüknek a megalapozását jelentette.

Az információáramlás irányát vizsgálva meg kell erősíteni, hogy az Eger és Ferrara közötti kapcsolattartás kizárólagosan az olasz alkalmazottakra épült. Alig egy-két esetet ismerek, amikor magyar klerikus fordult az Estékhez. Alfonz herceg leveléből tudható, hogy korábban Balbi Jeromos fordult hozzá Bakóc támogatásával egri örkanonoki javadalma elcserélésének érdekében,¹⁴² illetve Besztercei Fábián számolt be budai tartózkodásáról.¹⁴³

Az 1510-es évekre kialakuló ellenőrzési rendszer, a magyar ügyekbe rendszeresen bevont ferrarai udvaroncok egymás közötti kapcsolati hálója alapján megállapítható, hogy az egri püspöki udvar a bíboros javadalom- és birtokrendszerének szerves, fontos és jövedelmező tagjává vált. A folyamatos elégedetlenség viszont annak a jele, hogy

¹³⁹ Sanudo 1879: VII. 129–130; Banfi 1938: 12.

¹⁴⁰ E. Kovács 1990: 112.

¹⁴¹ A kérdésről bővebben: Kristóf 2020.

¹⁴² 1515. május 20. Vestigia 1830; MNL OL DF 294886.

¹⁴³ 1513. augusztus 3. Vestigia 1814; MNL OL DF 294870. Valószínűleg azonos 1511-ben Fábián tárcaféi főesperessel, Besztercei Fábiánnal (C. Tóth 2015: 58), aki 1512. december 30-án doktorált kánon-jogból Bolognában, erdélyi egyházmegye *subdiaconus*, a besztercei Szt. Mihály-oltár oltárigazgatója, 1521. március 21-én szentelték fel Rómában. Haraszti Szabó – Kelényi 2019: n. 318.

a személyi problémákon és a káderhiányon egyre kevésbé sikerült úrrá lenni a 10-es években. Ugyanakkor megfigyelhető az is, hogy a bíboros a vágyott anyagi haszon reményében a káptalan és az egri udvartartás magyar tagjait szinte teljesen mellőzte, kizárólagosan ferraraiak intézték az egri ügyeket.¹⁴⁴

A kapcsolattartás gyakorlati kérdései

A kapcsolattartás vizsgálatában fontos szempontként merül fel a technikai lebonyolítás kérdése. A levelezés szervezésével kapcsolatban elszórt adatok állnak rendelkezésünkre az egyes levelekben, illetve a számadáskönyvekben. Ezekből annyi biztosan leszűrhető, hogy szervezett futárszolgálat nem létezett. Van példa arra, hogy a Ferrarába indítandó futár összevárt több levelet néhány napon át, de ugyanakkor azt is lehet sejteni, hogy szükség esetén akár néhány napon belül is elindítottak egy újabb futárt. Természetesen a komolyabb szervezést igénylő utak, pl. pénz, marhák, lovak szállítása esetében, előre szervezeten készültek Egerben és gyakran Budán, Esztergomban is a friss hírek célba juttatására, és összegyűjtötték a kézbesítendő leveleket.

Az információcsere a legjobban 1517 vége és 1520 eleje között vizsgálható, mivel Hippolit Magyarországon tartózkodott, és a jelenléte teljesen felforgatta az egri püspöki udvar korábbi működését, és alapjaiban változtatta meg az Itáliával történő kapcsolattartás módját is. Hippolit magyarországi tartózkodásához köthetően kb. 170 levelet sikerült feltárni, közöttük akadnak szép számmal a Ferrarába vagy Mantovába küldött levelekre adott válaszok tartalmi kivonatai is. Ezek alapján a kapcsolattartást részlegesen lehet rekonstruálni. Az alkalmi megbízatásokkal és/vagy futárként foglalkoztatott udvaroncok küldetésein túl egy igen kaotikus kép rajzolódik ki. 1518-ban Egerből Ferrarába, illetve Krakkóba a Manfredi testvérek jártak rendszeresen,¹⁴⁵ Ferrarából

¹⁴⁴ Néhány példa a ferrarai udvaroncok magyarországi tevékenységére: Alfonso Cistarelli 1507-ben már hozatott magának lovat Egerből Piacentinivel. E. Kovács 1992: 268–269. 1515–1516-ban számvevő Bonzagni mellett, 1517-ben Hippolittal érkezett újra Magyarországra, és 1520-ban maradt tovább Bonzagni ellenőrzésére. Kulcsszerepe volt a Hippolit-hagyaték maradékának Ferrarába juttatásában. Kristóf 2018a. Alberto Superbi és Nicolò del Monte tevékenységét már fentebb áttekintettem.

¹⁴⁵ A Manfredi fivérek Hippolit megbízásából gyakran voltak úton. Giantommaso Manfredi 1518. január 31. ASMn, AG, E. XXXI. 2. b. 1246. XXX/675v. és február 9. ASMn, AG, F. II. 9. b. 2997. liber 35. 26 v–27r, n. 76 között biztosan Ferrarában volt. 1518. április 6-tól Krakkóban volt az esküvőn. 1518. június 15. Vestigia 5765; MNL OL DF 296375. – augusztus 5. Vestigia 5766; MNL OL DF 296376. 1518. augusztus 19. után Krakkó. Vestigia 5767; MNL OL DF 296377; 1519. január 22. Ferrara. ASMn, AG, F. II. 9. b. 2997. liber 36. 19v, n. 69. 1519. április 19. Ferrara. ASMn, AG, F. II. 9. b. 2997. liber 36. 19v, n. 69. 1519. május 15. után Krakkó ASMn, AG, E. V. 3. b. 533, ASMn, AG, E. LXI. 1. b. 1895. XIII. 191r. 1519. okt. 3. előtt Krakkó ASMn AG E. LXI. 1. b. 1895. XIII. 196r–197r. 1519. karácsony Krakkó? ASMn, AG, E. LXI. 1. b. 1895. XIII. 196r–197r.

Egerbe pedig Sigismondo Cistarelli teljesített utakat.¹⁴⁶ Mielőtt feltételeznénk, hogy valami rendszert alakítottak ki, és az ellentétes irányban mozgó megbízottak útjait összehangolták, egyértelműen ennek az ellenkezője tapasztalható. A hatékonyság, illetve a költségoptimalizálás fel sem merült elvárásként. Például úgy tűnik, hogy 1518 tavaszán Cistarelli és Giovanni Battista Manfredi közel egy időben érkeztek meg Ferrarába Magyarországról.¹⁴⁷ Rajtuk kívül (velük együtt?) más, nevesített alkalmi hírvivők is járták az Eger–Ferrara útvonalat. A levélváltások, viszontválaszok, a püspöki megbízottak személye alapján dokumentálható kapcsolattartás azonban csak egy részét tette ki a valós információcserének. Még a valamilyen – számunkra többnyire ismeretlen – konkrét megbízatással közlekedő püspöki bizalmasok útjai esetében sem lehet rendszerességet, tervezést vagy hatékonyságra való törekvést felfedezni, az alkalmi megbízottak, egyszerű futárok megbízatásairól csak kevés és áttételes adatunk van. Egyrésről az udvartartás alacsonyabb rangú tagjai is megjelenhettek futárszerepben – jellemzően magyarok az egész korszakban¹⁴⁸ –, másrésről a korabeli kihívásokkal teli, nehézkes utazási körülmények miatt bármilyen utazó is alkalmi hírnökként jöhetett számításba, és kézbesíthetett leveleket, küldeményeket. Hippolit 1520. január 26-án kelt levele¹⁴⁹ illusztrálja a kapcsolattartás gyakori esetlegességét: Alfonz november 8-án kelt levelét Giovanni Muzzarelli,¹⁵⁰ Bakóc Tamás orvosa vette át Esztergomban, onnan már Hippolit emberével érkezett meg Egerbe. A válaszában pedig Hippolit mentegetőzött, hogy idő hiányában nem tud hosszan válaszolni, mert rövidesen indul a velencei követ, aki elviszi a levelet legalább Itáliába. Ez a levél több módszertani kérdésre hívja fel a figyelmet. Egyrésről az információáramlásban ténylegesen bárki részt vehetett, amint látható, olyan személyek is, akik egyáltalán nem kötődtek sem a feladóhoz, sem a címzetthez. Mindez

¹⁴⁶ 1518. február 20-tól tervezték Cistarelli első útját: ASMn, AG, F. II. 9. b. 2997. liber 35. 31r, n.88; 1518. február 27. ASMn, AG, F. II. 9. b. 2997. liber 35. 33v, n. 98; 1518. március 4. ASMn, AG, E. XXXI. 2. b. 1246. XXX/686r; 1518. március 8. ASMn, AG, F. II. 9. b. 2997. liber 35. 37v, n. 114; 1518. március 10. ASMn, AG, E. XXXI. 2. b.1246. XXX/693r.

¹⁴⁷ Cistarelli valószínűleg 1518. március 29. után indult Magyarországra. ASMn, AG, F. II. 9. b. 2997. liber 35. 45r, n. 141. Cistarelli 1518. május 1-én már újra Ferrarában volt: ASMn AG E. XXXI. 2. b.1246. XXX/706r., 1518. május 6-i levele szerint a Manfredi fivérek közül Giovanni Battista is Ferrarában intézte ura ügyeit. ASMn AG F. II. 9. b. 2997. liber 35. 64r, n. 199. Cistarelli 1518. szeptember 28-án indult újra Magyarországra: ASMn AG E. XXXI. 2. b. 1246. XXX/732r.

¹⁴⁸ Az egész korszak egyik legtöbbet foglalkoztatott futára Imre (Imbro, Hymbro) 1503. február 20. Vestigia 1581; MNL OL DF 294652 – 1510. szeptember 11. Vestigia 1779; MNL OL DF 294835. Hasonlóképpen gyakran megfordult Ferrarában Balázs (Balasso, Ballasso) 1508. február 15. Vestigia 1678; MNL OL DF 294747 – 1510. ősz Vestigia 1783; MNL OL DF 294839.

¹⁴⁹ ASMó, CS b. 137. 1688-XVI/47.

¹⁵⁰ Muzzarelli szintén megbízható embere volt az Estéknek, 1500 előtt mint Beatrix királyné, majd mint Bakóc Tamás orvosa Magyarországon tartózkodott, és rendszeres kapcsolatban állt Hippolittal és az egri udvartartásával is. 1501. december 31. ASMó, ASE, CPE b. 1623, 2, fasc. 1, no. 8. – 1527. július 29. ASMó, ASE, CPE b. 1622, 1, fasc. 7, no. 7. Esztergomi kanonok, a Krisztus teste-kápolna igazgatója (1519–1528) volt. C. Tóth 2019: 117, 171.

természetesen befolyásolta a levelek menetidejét is. Az Eger/Buda és Ferrara/Mantova közötti távolság megtétele esetében jóval több bizonytalansággal számolhatunk. A levélírók pontosan tisztában voltak a nehézségekkel és a rizikófaktorokkal, ezért általában hivatkoztak a megválaszolt levél dátumára. Jellemző példa Marinelli 1498. május 31-én Esztergomból írt levele Hippolitnak, amelyben szabadkozik, hogy aznap reggel egyszerre kapta kézhez ura három levelét is, folyó hó 6., 8. és 10. keltezéssel. Azonnal igyekezett is mindre válaszolni, hiszen már sürgette és kérdőre vonta ura a hosszú hallgatás miatt.¹⁵¹ Hasonlóképpen jelzi Hippolit Bonzagninak 1516. január 27-én Rómából, hogy egyszerre kapta meg a december 12-én, 16-án és 24-én keltezett, Esztergomból küldött leveleit.¹⁵² Ennek alapján egy átlagos lovasfutár teljesítményével egybecsengően, körülbelül 3 hét alatt tette meg egy levél a leggyorsabban a fenti, nagyjából 900 km-es távolságot. Azaz egy-egy információ és a ráadott reakció leggyorsabban is másfél hónap alatt fordult meg. Előfordultak olyan esetek is, amikor több hónap alatt érkeztek meg a magyarországi újdonságok Itáliába.¹⁵³ Az időjárás és az egyéb külső, hátráltató körülményeken túl valószínűleg a lassabb menetidő oka az lehetett, ha nem a két udvartartás közötti közvetlen megbízatást teljesítő futarra bízta a leveleket. Amennyiben alkalmi utazók vagy más megbízatásokkal úton lévők (például a borszállítmányok kísérői) kézbesítették a leveleket, óhatatlanul lassabban érkeztek meg. Különösen, hogy Egerből gyakran csak Budára vagy Esztergomba vitték a leveleket,¹⁵⁴ ahol adott esetben meg is kellett várni, amíg valaki elindult Itália felé a rábízott, összegyűjtött levelekkel. Nyilván a küldöncök közötti levélátadás, a levelek összegyűjtése, a várakozás kiszámíthatatlanul megnövelte a menetidőt és annak a kockázatát is, hogy egyes levelek nem érnek célba.¹⁵⁵

Összegzés

Megfigyelhető a 16. század elején az egri püspöki udvar speciális helyzete. Hippolit távollétében természetesen nem tekinthető reprezentatív udvartartásnak az egri, és jobbára gazdasági természetű ügyekben kommunikáltak a ferrarai udvarral, az információk célhoz juttatásában azonban a fejedelmi jellegű diplomáciához hasonló

¹⁵¹ 1498. május 31. Vestigia 1430; MNL OL DF 294504.

¹⁵² 1515. január 27. Vestigia 1816; MNL OL DF 294872.

¹⁵³ Isabella d'Este 1519. január 22-én kapta meg Ludovico da Bagno 1518. szeptember 27-én, és december 23-án kelt leveleit. ASMn, AG, F. II. 9. b. 2997. liber 36. 19v, n. 69.

¹⁵⁴ A fent említett Muzzarelli és a velencei követ példáján túl bevett szokás volt, hogy Budán vagy Esztergomban gyűjtötték az Itáliába menő leveleket. Pl. 1503. szeptember 28. E. Kovács 1992: 197. 1507. február 13-án viszont Ferrarából egyenesen Egerbe érkeztek a levelek, köztük egy pápai breve, amelyet Lardi kormányzó továbbított Esztergomba. E. Kovács 1992: 250.

¹⁵⁵ 1519. május 15. Manfredi panaszkodott Frigyes őrgrófnak a levelek bizonytalan kézbesítéséről. Vestigia 5694; MNL OL DF 296308.

Kristóf Ilona: „Nem akarja a pénzét itt költeni, egyre csak Itáliába küldeti!”

jelenségek figyelhetők meg. Az egri udvar- és kapcsolattartás szervezésének példáján keresztül összegezhető az átmeneti korszak esetlegessége. A püspöki udvar működéséért felelős rezidens és ideiglenes officialisok és megbízottak a gazdasági feladataikon túl képviselték uruk diplomáciai érdekeit is. Kiválasztásukban személyes kapcsolataik játszottak fontos szerepet, valamilyen formában ugyan kapcsolódtak a kancelláriához, de a feladataik ellenőrzése meglehetősen laza volt. Egyszerűen dokumentálták tevékenységüket, és nagy figyelmet fordítottak a keletkezett iratok megőrzésére.¹⁵⁶ Ugyanis a diplomáciai tevékenység normái ekkor még szinte teljes egészében hiányoztak. A fentebbi példák is igazolták, hogy a megbízatásaik közötti határok nem voltak egyértelműek, mind a különböző típusú ügyek gyakorlati lebonyolítása, mind a résztvevők személye is gyakran esetlegesnek tűnik.¹⁵⁷

Egyértelműen nyomon követhető Estei Hippolit folyamatos, részletekbe menő figyelme, amelyet magyarországi javadalmainak bevételei iránt tanúsított. Egyrészt a mindenkor kormányzó igyekezett eleget tenni a magyar király, az udvar és a magyar szokások diktálta elvárásoknak, másrészt egyre fokozódott a nyomás a bevételek növelésére. A szoros ellenőrzésnek köszönhetően az 1510-es évekre kialakult egy, a magyar ügyekkel foglalkozó udvaronccsoport Ferrarában, akiknek egyre kevesebb kapcsolata volt a magyar udvari körökkel, a magyarok pedig teljes mértékben kiszorultak az egri püspökség igazgatásából. Nem tévedtek a magyar urak az országgyűlésen, amikor a címben megfogalmazott vádat vágták Taddeo Lardi kormányzó fejéhez. Ez a folyamat pedig kétségtávol hozzájárult Estei Hippolit népszerűségének csökkenéséhez a magyar kortársak között.

FORRÁSOK

Archivio di Stato di Mantova (ASMn)

Archivio Gonzaga (AG)

Dipartimento esteri (E)

Legislazione e sistemazione del governo (F)

Archivio di Stato di Modena (ASMo)

Archivio Camerale

Camera marchionale poi ducale Estense (CD)

Amministrazione dei principi (AP)

¹⁵⁶ Covini – Figliuolo – Lazzarini – Senatore 2015: 151, 157.

¹⁵⁷ Lazzarini 2018: 15.

Archivio Segreto Estense (ASE)
Cancelleria, Sezione estero (C)
Carteggio Ambasciatori (CA)
Carteggio con principi esteri (CPE)
Casa e Stato (CS)

Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltára (MNL OL)
Diplomatikai Fényképtár (DF)

- Domokos György 2019: *A Jámbor Herkules. Estei Hippolit bíboros egri kormányzója, Ercole Pio beszámolója Magyarországról 1508–1510*. Balassi, Budapest.
- Domokos György – Schrödl-Libárdi Karolina 2018: Donato Aretino magyarországi levelei a Modenai Állami Levéltárban. In: Domokos György – Kuffart Hajnalka – Szovák Márton (szerk.): *Vestigia II. Magyar források Itáliából*. Vestigia Kutatócsoport, Piliscsaba, 93–128.
- E. Kovács Péter 1992: *Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei (1500–1508)*. Heves Megyei Levéltár, Eger.
- Királyné Belcsák Eszter 2015: Tommaso Amadei esztergomi érseki helynök levelei a Modenai Állami Levéltárban (1495–1505). In: Domokos György – Mátyus Norbert – Nuzzo, Armando: *Vestigia. Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban*. PPKÉ BTK, Piliscsaba, 141–184.
- Monferrato de' Calcagnini, Giovanni Girolamo 1843: *Vita del cardinale Ippolito I. d'Este scritta da un anonimo, con annotazioni*. Paolo Ripamonti Carpano, Milano.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Balogh Jolán 1956: La capella Bakócz. *Acta Historiae Artium* (3.) 1–2. 1–198.
- Banfi, Florio 1938: Il cardinale Ippolito I d'Este nella vita politica dell'Ungheria. *L'Europa Orientale* (18.) 1–2.
- Berkovits Ilona 1941: La pietra sepolcrale di un umanista ferrarese a Cassovia. *Corvina* (4.) 12. 164–174.
- Bónis György 1971: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Akadémiai, Budapest.
- Bónis György 1973: Olasz vikáriusok Magyarországon a reneszánsz korában és a Beneéthy-formuláskönyv. *Levéltári Közlemények* (44–45.) 89–101.
- Bónis György 1975: Vicari italiani in Ungheria durante il Rinascimento. In: Klaniczay Tibor (szerk.): *Rapporti veneto-ungheresi all'epoca del Rinascimento*. Akadémiai, Budapest, 181–193.

Kristóf Ilona: „Nem akarja a pénzét itt költeni, egyre csak Itáliába küldeti!”

- Borghi, Valentina 2014: Il Maestro di Celano Pelumi: nuovi studi sulla committenza per ricostruire un'identità. *Figure* (2.) 19–31.
- Byatt, Lucy 1993: Ippolito I d'Este. *Dizionario Biografico degli Italiani*, 43. [https://www.treccani.it/enciclopedia/ippolito-d-este_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/ippolito-d-este_(Dizionario-Biografico)) – utolsó letöltés: 2025. augusztus 31.
- C. Tóth Norbert 2015: Az egri káptalan archontológiája 1387–1526. *Turul* (88.) 2. 48–71.
- C. Tóth Norbert 2017: *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusaik és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig.* (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 27.) Győri Egyházmegyei Levéltár, Győr.
- C. Tóth Norbert 2019: *Az esztergomi székes- és társaskáptalanok archontológiája. 1100–1543.* (Subsidia ad Historiam Medii Aevi Hungariae Inquirendam 9.) MTA Magyar Medievisztikai Kutatócsoportja, Budapest.
- Catalano, Michele 1930: *Vita di Ludovico Ariosto ricostruita su nuovi documenti.* I. Olschki, Genf.
- Ceccarelli, Francesco – Marchesi, Andrea – Sambin De Norcen, Maria Teresa 2019: *Biagio Rossetti 1444–1516. Architettura e documenti.* Bononia University Press, Bologna.
- Cockram, Sarah 2009: Epistolary Masks: Self-Presentation and Dissimulation in the Letters of Isabella d'Este. *Italian Studies* (64.) 1. 20–37. <https://doi.org/10.1179/174861809X405773>
- Covini, Maria Nadia – Figliuolo, Bruno – Lazzarini, Isabella – Senatore, Francesco 2015: Pratiche e norme di comportamento nella diplomazia italiana: i carteggi di Napoli, Firenze, Milano, Mantova e Ferrara tra fine XIV e fine XV secolo. In: Andretta, Stefano – Péquignot, Stéphane – Waquet, Jean-Claude (szerk.): *De l'ambassadeur: les écrits relatifs à l'ambassadeur et à l'art de négocier du Moyen âge au début du XIXe siècle.* École française de Rome, Rome [Paris], 113–163.
- Domokos György 2015: A pestis és a gepárd. Ercole Pio, Estei Hippolit egy ügynökének beszámolója Magyarországról, 1508–1510. In: Domokos György – Mátyus Norbert – Nuzzo, Armando: *Vestigia. Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban.* PPKÉ BTK, Piliscsaba, 185–196.
- Domokos György – Erős Katalin M. Renáta 2018: Ercole Pio és az egri székesegyház építésének ügye. In: Horváth István (szerk.): *Fejezetek az ezer éves Egri Egyházmegye történetéből.* (Egri Érseki Gyűjtemények Kiadványai 1.) Egri Érseki Vagyonezelő Központ, Eger, 21–47.
- Donattini, Massimo 2016: Prisciani, Pellegrino. *Dizionario Biografico degli Italiani*, 85. [https://www.treccani.it/enciclopedia/pellegrino-prisciani_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/pellegrino-prisciani_(Dizionario-Biografico)/) – utolsó letöltés: 2025. augusztus 31.

- E. Kovács Péter 1990: Egy középkori utazás emlékei (Estei Hippolit utolsó utazása Magyarországon). *Történelmi Szemle* (32.) 1–2. 101–127.
- E. Kovács Péter 2005: Östulok vagy bölény? Az itáliai nemesek és a magyarországi fenevad. (Adalékok a középkori Magyarország faunájához). *Történelmi Szemle* (47.) 1–2. 89–98.
- E. Kovács Péter 2008: Léhűtők Egerben. Mindennapi élet Estei Hippolit egri püspök udvarában. In: Oborni Teréz – Á. Varga László (szerk.): *Memoria rerum. Tanulmányok Bán Péter tiszteletére*. Heves Megyei Levéltár, Eger, 157–178.
- Fletcher Catherine 2015: *Diplomacy in Renaissance Rome: the rise of the resident ambassador*. Cambridge University Press, Cambridge.
<https://doi.org/10.1017/CBO9781316256541>
- Fógel József 1913: *II. Ulászló udvartartása (1490–1516)*. MTA, Budapest.
- Fagnito Gigliola 2002: Le corti cardinalizie nella prima metà del Cinquecento: da Paolo Cortesi a Francesco Priscianese. *Miscellanea Storica della Valdelsa* (CVIII.) 3. 49–62.
- Guerzoni Guido 2013: »Familia«, »corte«, »casa« The Este Case in Fifteenth–Sixteenth Century. In: Paravicini, Werner (szerk.): *La cour de Bourgogne et l'Europe. Le rayonnement et les limites d'un modèle culturel; Actes du colloque international tenu à Paris les 9, 10 et 11 octobre 2007*. Deutschen Historischen Institut Paris, Ostfildern, 515–541.
- Guerzoni Guido (é. n.): Este_Courtiers_1457_1628. https://www.academia.edu/2925252/Este_Courtiers_1457_1628 – utolsó letöltés: 2025. augusztus. 31.
- Haraszi Szabó Péter – Kelényi Borbála 2019: *Magyarországi diákok francia, angol, itáliai és német egyetemeken a középkorban 1100–1526*. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 3.) MTA ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport, Budapest.
- Hollingsworth, Mary 2020: The Cardinal's Household. In: Hollingsworth, Mary – Pattenden, Miles – Witte, Arnold (edd.): *A Companion to the Early Modern Cardinal*. (Brill's Companions to the Christian Tradition 91.) Brill, Leiden–Boston, 260–276.
<https://doi.org/10.1163/9789004415447>
- Huszi József 1922: Celio Calcagnini in Ungheria. *Corvina* (II.) 1. 57–71.
- Kolsky, Stephen 1991: *Mario Equicola: The Real Courtier*. Droz, Geneva.
- Kristóf Ilona 2015: Egy nádorválasztás margójára. *Tanulmányok a 70 éves Németh István tiszteletére. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Nova Series: Sectio Historiae* (43.) 175–187.
- Kristóf Ilona 2018a: Giovanni Battista Bonzagno pályája. *Acta Universitatis De Carolo Eszterházy Nominatae: Sectio Historiae* (45.) 155–164.
- Kristóf Ilona 2018b: Az egri püspöki udvar a 15–16. század fordulóján. In: Horváth István (szerk.): *Fejezetek az ezer éves Egri Egyházmegye történetéből*. (Egri Érseki Gyűjtemények Kiadványai 1.) Egri Érseki Vagyongazdálkodási Központ, Eger, 15–30.

Kristóf Ilona: „Nem akarja a pénzét itt költeni, egyre csak Itáliába küldeti!”

Kristóf Ilona 2019: Bortizedbérllők a késő középkori egri számadáskönyvekben. *Acta Universitatis De Carolo Eszterházy Nominatae: Sectio Historiae* (46.) 221–236.

Kristóf Ilona 2020: „Nostro protectore e benefactore singulare”. Bakóc Tamás és Estei Hippolit kapcsolata (1496–1520). In: Domokos György – W. Somogyi Judit – Szovák Márton (szerk.): *Vestigia III. Italianista tanulmányok a magyar humanizmus és a tizenöt éves háború idejéről*. Balassi Kiadó, Budapest, 66–82.

Kristóf Ilona 2021: Utazás Itáliába 1501 nyarán. Egy számadáskönyv tanulságai. In: Pap József – Verók Attila (szerk.): *Akit Clió elbűvölt. In honorem Romsics Ignác*. EKE Líceum Kiadó, Eger, 187–209. <https://doi.org/10.46403/AkitCliobelbuvolt.2021.187>

Kristóf Ilona 2023a: A kegyesség késő középkori egri példái. In: Guszmann Gergely (szerk.): *Korokon, tereken túl. Tanulmánykötet Kiss László tiszteletére*. Líceum Kiadó, Eger, 77–112. <https://doi.org/10.46403/Korokonterekekentul.2023.77>

Kristóf Ilona 2023b: Travelling to Italy in the Summer of 1501. Lessons Learned from a Book of Accounts. In: Kristóf Ilona (szerk.), Földváry Kinga (ford.): *Chapters from the history of Italian–Hungarian relations*. Líceum Kiadó, Eger, 107–130. <https://doi.org/10.46403/Chaptersfromthehistory.2023.107>

Kristóf Ilona 2023c: Vulcanus és a küklopszok. Adalékok Estei Hippolit (Ippolito I d’Este) művészetpártolásához In: Molnár Dávid – Varga, Zsolt (szerk.): *Tanulmányok Cseh Zita, Kovács Melinda és Szabó Jolán tiszteletére*. Eger, Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára, Eger 251–267.

Kristóf Ilona [2026a]: “Spexa per andare in Ongaria”. Un tentativo di ricostruzione della comitiva di Ippolito I d’Este in Ungheria nel 1517. (megjelenés előtt)

Kristóf Ilona [2026b]: Magyarországi tudósítások Isabella d’Este levelezésében (1517–1520). (megjelenés előtt)

Kubinyi András 1999: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. (METEM Könyvek 22.) Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest.

Kuffart Hajnalka 2012: Piero Pincharo de Parma, un ragioniere italiano in suolo ungherese. *Verbum* (13.) 504–512.

Kuffart Hajnalka 2018: *Modenában őrzött esztergomi számadáskönyvek és az esztergomi érsekség udvartartása*. PhD-értekezés. PPKÉ BTK.

Kuffart Hajnalka 2024c: Bakóc Tamás és Estei Hippolit cseréje. In: C. Tóth Norbert – Neumann Tibor (szerk.): *Bakóc Tamás emlékezete. Tanulmányok halálának 500. évfordulójára*. MCA Collegium Professorum Hungarorum, Piliscsaba. 111–157.

Kuffart Hajnalka 2024a: Élet Beatrix királyné esztergomi udvarában – az érseki kormányzó elbeszélése alapján. In: Neumann Tibor (szerk.): *„Királyi házunk népe”. Királyi és királynői udvartartás a középkor végén*. HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 237–331.

- Kuffart Hajnalka 2024b: Italian–Hungarian Careers in the 15th Century: the Example of a Catalan. Life and Letters of Perotto Vesach. In: F. Molnár Mónika – Avallone, Paola (szerk.): *Movement of men, goods, and cultures in two areas of Europe: Hungary and Southern Italy between the 15th and 21st centuries*. (Bridges Italy - Hungary 3.) CNR Edizioni, Roma, 53–93.
- Kuffart Hajnalka – Neumann Tibor 2021: „Olyan szép kísérete lesz, mint kevés úrnak Itáliában”: Az esztergomi érseki udvartartás szervezése 1486/87 folyamán. *Történelmi Szemle* (63.) 3. 323–382.
- Lakatos Bálint 2019: A király diplomatái. Követek és követségek a Jagelló-korban (1490–1526). I. rész. Kutatási vázlat. *Történelmi Szemle* (61.) 4. 593–616.
- Lakatos Bálint 2020: A király diplomatái. Követek és követségek a Jagelló-korban (1490–1526) II. rész. Adattár. *Történelmi Szemle* (62.) 2. 281–362.
- Lazzarini, Isabella 2011: News from Mantua: Diplomatic Networks and Political Conflict in the Age of the Italian Wars (1493–1499). In: Noflatscher, Heinz – Chisholm, Michael S. – Schnerb, Bertrand (Hrg.): *Maximilian I. (1459-1519). Wahrnehmung, Übersetzungen, Gender*. (Innsbrucker historische Studien 27.) Innsbruck, 111–130.
- Lazzarini, Isabella 2018: Corrispondenze diplomatiche nei principati italiani del Quattrocento Produzione, conservazione, definizione. In: Giorgi, Andrea – Occhi, Katia (a cura di): *Carteggi fra basso medioevo ed età moderna Pratiche di redazione, trasmissione e conservazione*. il Mulino, Bologna, 13–39.
- Marchetti, Valerio 1973: Calcagnini, Celio. *Dizionario Biografico degli Italiani*, 16. [https://www.treccani.it/enciclopedia/celio-calcagnini_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/celio-calcagnini_(Dizionario-Biografico)/) – utolsó letöltés: 2025. augusztus 31.
- Marciano, Ada Francesca 1991: *L'età di Biagio Rossetti. Rinascimenti di casa d'Este*. Gabriele Corbo Editore, Ferrara-Roma.
- Ognibene, G. 1903: *Relazioni della casa D'Este coll' Estero*. Vincenzi e Nipoti, Modena.
- Santor, Domenico 1906: *Della vita e delle opere di Mario Equicola*. Nicola Jecco, Chieti.
- Sanudo, Marin (szerk.) 1879: *I Diarii di Marino Sanuto (1496–1533) dall'autografo Marciano Ital. Cl. VII Cod. CDXIX–CDLXXVII*. Visentini, Venezia.
- Sapengo, Natalino 1962: Ariosto, Ludovico. In: *Dizionario Biografico degli Italiani*, 4. [https://www.treccani.it/enciclopedia/ludovico-ariosto_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/ludovico-ariosto_(Dizionario-Biografico)) – utolsó letöltés: 2025. augusztus 31.
- Teke Zsuzsa 2007: Egy firenzei kereskedő a Jagelló-korban: Raggione Bontempi 1488–1528. *Századok* (141.) 4. 967–990.
- Teke Zsuzsa 2011: Egy firenzei kereskedőtársaság áru- és pénzhitelei a Jagelló-kori Magyarországon. *Numizmatikai Közöny* (110–112.) 133–139.

Kristóf Ilona: „Nem akarja a pénzét itt költeni, egyre csak Itáliába küldeti!”

- Tóth Orsolya – Bitskey István 2020: Celio Calcagnini Eucharistia-sermója Egerben 1518-ban. In: Bajáki Rita – Báthory Orsolya (szerk.): *Itáliai hatások a régi magyar lelkiségben*. (Pázmány Irodalmi Műhely Lelkiségtörténeti tanulmányok 26.) MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest, 29-45.
- W. Somogyi Judit 2025: Estei Hippolit püspöki hagyatéka Giuliano Caprili magyarországi leveleinek tükrében. In: Boros István (szerk.): *Evolvo libros uberes: VI. Scriptorium konferencia, Veszprém, 2023. május 10–11.* (Scriptorium VI.) Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Budapest, 247–264. <https://doi.org/10.64607/Script.VI.16>